

SVENSKT
GUDS-
TJÄNST-
LIV

*Årsbok för liturgi,
kyrkokonst, kyrkomusik
och homiletik*

ÅRGÅNG 31 / 1956

CWK GLEERUPS FÖRLAG / LUND

S V E N S K T G U D S T J Ä N S T L I V
 LAURENTIUS PETRI SÄLLSKAPETS ARSBOK

UNDER MEDVERKAN AV
 INTENDENTEN BENGT CNATTINGIUS, LINKÖPING
 SAMT SOM REPRESENTANT FÖR SÄLLSKAPET KYRKOSÅNGENS VÄNNER:
 KOMMINISTERN RAGNAR STENBERG, LIDINGÖ.

UTGIVEN AV
 KYRKOHERDEN TEOL. DR. ARTHUR ADELL, SÖDERKÖPING.

Red. adr.: Söderköping Tel. 59. Exp. adr.: CWK Gleerups förlag, Lund. Tel. 175 00. Postgiro 308 43

Pris: i bokhandeln eller direkt från förlaget kr. 5:—

Annonpris: 20 öre pr mm enkel spalt. Rabatt vid större annons.

H. LINDEGREN

Medlem av SVENSKA ORGELBYGGARES FÖRENING

*Tillverkar piporglar,
 som utmärka sig för största hållbarhet
 samt god »orgelmässig» ton.
 Mångårig erfarenhet.*

ORGELBYGGARE
 GÖTEBORG

Postadress:

Kommendörsgatan 12

Telefoner:

Bostaden 14 26 38

Fabriken 14 93 38

Köhler's

KLICHÉER

ST. NYG. 54 • T 10842 • 16734 • MALMÖ

Svenskt Gudstjänstliv

1956

Årgång 31

MALMÖ 1956
NYA LITOGRAFEN

Internationellt samarbete i fråga om kyrkomusik

Under föregående år har Nederländernas evangelisk-lutherska kyrka fått en ny gudstjänstordning, en ny psalm- och koralbok (Gezangboek der Evangelisch-Lutherse Kerk, J. Brandt & Zn, Amsterdam). Den omfattar 296 psalmer, samt såsom inledande parti ordningen för huvudgudstjänsten, motsvarande vår högmäsoordning, och som avslutning ordningar för morgonbön och aftonbön.

Koralerna, av vilka flertalet äro av äldre ursprung, framför allt L. Bourgeois, J. Crüger, B. Gesius, Luther, J. Schop och Vulpius, företer ofta en polyrytmisk form. Sångboken omfattar endast melodistämman, orgelackompangemang saknas däremot. Själva den typografiska uppställningen är synnerligen förnämlig. Varje psalm har sin sida och om psalmen kräver större utrymme än som finnes plats för på sidan eller uppslaget, upprepas melodien på nästa uppslag.

Den nya gudstjänstordningen och den nya psalm- och koralboken togs för första gången i bruk vid en högtidlig gudstjänst i Ronde Lutherse Kerk i Amsterdam söndagen den 25 september 1955. Till denna hade församlats ett stort antal deltagare från hela den lutherska kyrkan i Nederländerna, vilken i förhållande till den reformerta och den romersk-katolska kyrkan utgör en ringa minoritet. Denna gudstjänst, vid vilken kyrkans president J. P. van Heest, predikade, gav ett starkt intryck av det andliga liv, som levas i denna vår systerkyrka. I synnerhet sången av de talrika gudstjänstbesökarna och nattvardsgången med ett mycket stort antal deltagare, gjorde en främling imponerad.

I anledning av denna händelse hade den nederländska kyrkan inbjudit till en internationell sammankomst för luthersk kyrkomusik, som pågick 23–27 september 1955 i Amsterdam. Deltagarna, som voro gäster hos den nederländska kyrkan, uppgick till ett trettiotal, och representerade de lutherska kyrkorna i Danmark, Finland, Frankrike, Italien, Norge, Sverige, Tyskland (såväl väst- som östzonerna voro representerade) Österrike och Nordamerikas Förenta stater.

Kongressen hade sin främste tillskyndare i den utomordentligt energiske kantorn i Utrecht Willem Mudde, en körledare och orgelspelare av betydande format. Denne hade lierat sig med pastor Friedrich Hofmann, Heilsbronn, den förre hade bakom sig "Lutherse Weerkgroep voor Kerkmuziek" den senare de evangeliska kyrkosångsförbunden i Tyskland. Därjämte hade förbindelse nåtts med Lutherska världsförbundet och dess organ i Genève.

Själva kongressen omfattade ett mycket digert program, varvid dock musicerandet denna gång kom i bakgrunden. De dagliga gudstjänsterna inskränkte sig

till korta morgonböner. Söndagens stora huvudgudstjänst utgjorde ett imponant inslag. Samma dags afton var en sångstund anordnad för församlingarna i Amsterdam och för kyrkokörer, då nya koralmelodier övades och slutligen hade en musikstund med ett mycket digert program anordnats på måndagen, varvid kantor Mudde på den gamla, välklingande orgeln i Ronde Kerk utförde äldre och nyare kompositioner och hans motettsällskap sjöng verk av Schütz, Pepping, Distler, Reda och Mudde.

Huvudtonvikten vid denna kongress, låg på redogörelser för det liturgiska och kyrkomusikaliska läget i de olika länderna, som lämnades av de tillstädeskomna representanterna för de olika kyrkorna. Bland övriga föredragshållare må framhållas Dr. Vilmos Vajta, från lutherska världsförbundet, Dr. Oskar Söhngen, Berlin och Professor Egon Hajek, Wien.

Ur det meddelande, som antogs vid kongressen, meddelas:

1. Med kyrkomusiken ha de av den lutherska reformationen präglade kyrkorna fått sig förtrodda en särskild gåva från Gud. Den är tillika en uppgift gent emot kristenheten.
2. Det principiella genomtänkandet av musikens väsen och uppgift i den evangelisk-lutherska kyrkan är nödvändigt särskilt med hänsyn till det rika musikaliska arvet liksom ock med hänsyn till det rätta förhållandet till samtidens musikaliska skapande.
3. De olika lutherska kyrkorna förvalta musiken på olika sätt. Detta har fört till en rik mångfald men också till avtynande. Därför är liturgiskt och musikaliskt utbyte önskvärt.
4. Samarbete med det lutherska världsförbundet är önskvärt i synnerhet med dess liturgiska kommission.
5. För fullföljande av samarbete tillsattes ett arbetsutskott med två företrädare för USA, av vilka den ene var det närvarande ombudet vid kongressen, professor Th. Hoelty-Nickel, Valparaiso, en representant för Tyskland: pastor Fr. Hofmann, för kontinentens små kyrkor: kantor Mudde, och för Nordens kyrkor: kantor S. Carlsson, G:la Uppsala och slutligen som representant för lutherska världsförbundet: Dr. V. Vajta. Sammankallande i arbetsutskottet blev pastor Hofmann.

Vid sammanträdet uttalades en önskan att nästa kongress skulle förläggas till Sverige. Då det emellertid uppenbarligen är nödvändigt att tillfälle ges att ytterligare genomdiskutera den blivande organisationens uppgifter, ekonomiska möjligheter och sammansättning har för innevarande år beslutats att endast det ovan valda arbetsutskottet skall mötas i Sverige, såsom gäster vid Laurentius Petri Sällskapets sommarkonvent vid Ransäter, varvid också tillfälle kommer att givas till inbördes samtal och diskussioner.

Arthur Adell.

Apostladagarna i Stockholm.

Reformationens Tyskland firade apostladagarna högst olika. Vanligtvis blevo de halva helgdagar. På somliga ställen förlades de till en söndag, om de råkade infalla i vardagsveckan.¹ I allmänhet skilde sig apostladagarna "von den Tagen des Herrn" därigenom att ingen kommunion ägde rum på dessa dagar.² Särskilt stor betydelse fingo emellertid apostladagarna i den württembergiska landskyrkan. Från mitten av 1500-talet räknades de där till de förnämsta högtidsdagarna. Allt arbete var förbjudet.³

De Officiis nämner apostladagarna bland de "enkla" helgdagarna, och KO 1571 upptager dem i den allmänna helgdagsserien. Apostladagarnas följande utveckling sammanhänger utan tvivel med hela frågan om söndagsuppfattningen. För Luther fanns ingen gammaltestamentlig sabbat. Denna ursprungliga reformatoriska uppfattning trängdes emellertid alltmer tillbaka. Söndagen framträder såsom en "aus pädagogischen Gründen" lagmässigt fixerad dag. Den var enligt Carpzöv grundad i gudomlig rätt, medan de övriga festerna byggde på kyrklig ordning.⁴

En liknande utveckling sker i vårt land. Icke minst slår Karl IX vakt om söndagen på bekostnad av övriga helgdagar. I Christelig Ordning och Sätt inskräpes sålunda, att söndagen bör hållas helig "effter Gudz befallning". Apostladagarna äro däremot ej befallda av Gud.

Särskilt från mitten av 1600-talet framträder en medveten strävan att framhäva söndagen på bekostnad av helgdagarna. Sabbatsbudet gällde främst söndagen. Enligt J. Matthiae borde hela söndagen helgas "et nihil nisi quod pietatis sit illo die agendum". Efter gudstjänsten skulle man tillbringa återstoden av dagen "in sacris meditationibus privatim".⁵ Liksom i Baylys Praxis Pietatis möter också här en bestämmelse, att man på söndagen borde avhålla sig från allt äktenskapligt samliv.⁶ Apostladagarna skulle däremot högtidliggöras icke till helgonens utan till Guds ära. De kunde firas med en morgongudstjänst, och folket sedan återgå till arbetet.⁷ Enligt Laurelius' lagförslag skulle prästerna undervisa sina åhörare om att "en stoor åtskildnat är emellan Söndagen och andra Helgedagar".⁸

En liknande sabbatsuppfattning finner man även hos en annan ledande representant för ortodoxien biskop J. Gezelius. På söndagen skall man vila "ab omnibus mundonis negotiis et operibus". Tungan bör avhålla sig från allt onyttigt och jordiskt tal. Avhållsamhet "a carnalibus rebus" förordas också. Förbjudet är "laborum manuoriarium exercitium". Såsom tillåtna gärningar nämnas: opera pietatis, opera charitatis och opera necessitatis.⁹

¹ Graff, *Auflösung I*, sid. 127 f.

² Kliefoth, *Liturgische Abhandlungen 7*, sid. 334 f.

³ J. Kauffmann, *Unser Kirchenjahr*, sid. 12 f. Under sina första reformatoriska år höll Luther fast vid intercessionen för helgonen: "O felix mater! O dignissima virgo!" (Lansemann, *Die Heiligentage*, sid. 82 f.)

⁴ Graff, o.a.a. I, sid. 110.

⁵ *Idea boni ordinis in ecclesia Christi* (Oposcula Theologica 1661), sid. 203 f.

⁶ Sid. 206.

⁷ Sid. 208.

⁸ KOF II: 1., sid. 227.

⁹ J. Gezelii *Casuum conscientiae et praecipuorum quaestionum practicarum decisiones* 1689, sid. 171.

Direkt kritik mot apostladagarna möter tidigt under 1600-talet, och växer sig allt starkare. Jesper Svedberg kallar dem syndadagar, som bygga på människors och ej på Guds bud. Engelsmännen hålla söndagen i helgd, "effter the ej weta utaf the myckla helgedagar och Apostledagar, som wi släpoms med, Som äro Papisternas qwarlefwor".¹⁰ Att apostladagarna äro påviska kvarlevor har sålunda ej först framförts av upplysningstidens reformatorer.

Betoningen av söndagen återverkade givetvis på apostladagarnas ställning och firningssätt. Enligt Laurelius' kyrkolagsförslag borde man varken i stad eller på landsbygden hålla ottesång och aftonsång "utan en gång om dagen Gudztienst allena" — dock utan mässa.¹¹ En skillnad i uppfattningen om apostladagarna rådde mellan de tyska och svenska församlingarna inom det svenska väldet. På riksdagen i Nyköping 1640 klagade man över att på apostladagarna skedde stor förgelse i Göteborg och Reval, emedan "the Swänske medh allmen gudztienst fijra och hälgha, män tyskarne thet alz inthet, uthan hwar och een går på sitt arbete såsom på andra söchnedaghar".¹² Även när nattvardslös gudstjänst ägde rum på söndagen, ville man göra en skillnad. Söndagen borde vara "mer solenn medh mässande och siungande" än apostladagarna, heter det vid synoden i Uppsala 1678.¹³ Apostladagarnas förhållande till söndagen framträder även i bestämmelsen om textvalet, när en söndag och en apostladag sammanföll. Vid dylika tillfällen skulle söndagsevangeliet predikas i högmässan och apostladagens evangelium i aftonsången "effter wanlig praxis".¹⁴ Denna princip lagfästes i KL 1686.

Stadgan om eder och sabbatsbrott 1665 placerar apostladagarna bland de mindre helgdagarna. Arbete fick äga rum efter gudstjänstens slut.¹⁵ Magnus Celsius kallar i sitt arbete *Computus ecclesiasticus* 1673 apostladagarna för "lätt-helgdagar".¹⁶ Enligt KL 1686 skulle folket efter slutad gudstjänst tillåtas att "drifwa theras Handel och Wandel samt annat lofligit Arbete".¹⁷

På många håll intogo apostladagarna en stark ställning i folkmedvetandet. Ofta voro de förbundna med marknader. I Finland firades apostladagarna ännu på slutet av 1600-talet såsom stora högtidsdagar. Besöksfrekvensen vid gudstjänsterna var större än på söndagarna.¹⁸ Känt är ärkebiskop Lenaeus' svar till den engelske ambassadören Whitelocke, som anmärkte på svenskarnas bristande sinne för sön-

¹⁰ Lefwernes Beskrifning I, sid. 72. I Skara domkapitels skrivelse 21/11 1725 (RA: PA I 13) framhålles, att trettondagen borde firas på en söndag, "tå man säkert tror, at söndagen, som är af Gudi sielfwer förordnat till Sabbath, skulle sedan bätre helgas".

¹¹ KOF II: 1., sid. 226. Emporagrius' förslag upptager en liknande bestämmelse. Gudstjänst skulle äga rum "uthan någon messa" (KOF II: 2., sid. 125 f.)

¹² UUB: Nordin 40: Acta comitiis Nycopianis. I Kungl. Majts resolution angående kyrkliga förhållanden på Livland (UUB: Nordin 1914: skrivelse 30/6 1691) framhålles, att "apostladagarnas fijrande" icke varit i bruk i Livland "alt ifrån Reformationstijderne". "Och deras Introduction ånyo förmehnas hafwa någon förgelse eller widskepelse med sig ibland det gemehne folket. Så blifwe därmed som det hijt in till befinnes där å orten hafwa warit wahnligt."

¹³ Sv. synodalakter ser. I, sid. 153.

¹⁴ LSB: Samlb. 3: kritik av ridderskapets project 1685, KOF II: 1., sid. 250, KOF II: 2., sid. 130, Holmström, Linköpings domkapitels arkiv, sid. 209.

¹⁵ Schedeman, Kungl. Stadgar . . . sid. 455, Lembke, Visby stifts herdaminne, sid. 526 f., UUB: K 28: Göteborgs stifts synodalakter 12/6 1651.

¹⁶ Sid. 41.

¹⁷ KL 1686 kap. XIV § 3.

¹⁸ A. Simolin, Viborgs stifts historia, sid. 268, 273.

dagens helgd. Lenaeus erkände anmärkningens riktighet men framhöll samtidigt, att den svenska uppfattningen, "att helgdagarna vore att akta mer än söndagar vore djupt rotad".¹⁹

På slutet av 1660-talet anklagades kyrkoherde Petrus Arenbeckius i Katarina församling i Stockholm inför konsistoriet, emedan han ej ville förrätta mässan på apostladagarna. Kyrkoherden påyste icke från predikstolen, när en apostladag inföll, "som annorstädes för eenfaldigt folck brukeligt är, uthan går alt sådant förbij".²⁰ Tidigare hade mässa firats i församlingens kyrka.²¹ Synbarligen var församlingen van, att fullständig högmässa med nattvardsgång ägde rum på apostladagarna. Arenbeckius hade besökt den kalvinska högskolan i Leyden och studerat i England. Han hade även varit hovpredikant och stod Johannes Matthiae nära.²² I hovförsamlingen synes man mestadels ha hållit endast en predikan på apostladagarna.²³

Seden var dock annorlunda i Stockholms övriga församlingar. Här intogo apostladagarna uppenbarligen en särställning i jämförelse med den övriga delen av landet. Att mässa var det normala framgår av Brodinus' dagboksanteckningar från 1686 års riksdag. På aposteln Mattheus dag den 21 sept. bevistade Brodinus gudstjänsten i Maria kyrka och berättar med en viss förundran, att "då skedde mässa och sång såsom på een söndag". Och han tillägger: "mycket folk til Herrens natward".²⁴ På "Simonis Judae dag" var han i Katarina kyrka och hörde där "mässa och predikan".²⁵

Apostladagarnas ställning i gudstjänstlivet kan också belysas med uppgifter om nattvarvsfrekvensen. Nattvardslängden från åren 1668–74 ger besked därom:²⁶

Ar 1668		Ar 1669	
Pauli omvändelses dag:	57	Matthiae dag:	63
Matthiae dag:	19	Filippi Jacobi dag:	74
Petri Pauli dag:	75	Petri Pauli dag:	79
Jacobi dag:	86	Jacobi dag:	78
Bartolomeus' dag:	169	Bartolomeus' dag:	33
Mattheus dag:	160	Mattheus dag:	42
		Andreas dag:	36
		Thomas dag:	57

¹⁹ Edquist, P. D. Arenbeckius, sid. 411. Vid den kyrkliga uniformitetens genomförande i Jämtland utfärdades föreskrift om apostladagarnas firande (Beltzén, Den kyrkliga försvenskningen av Jämtland-Härjedalen, sid. 84 f. i KA 1945).

²⁰ SKP 22/5 1669, RA: Acta ecclesiastica: odat. anklagelseskraft.

²¹ SKP 11/1, 27/1 1669. Edquist (o.a.a., sid. 338) förmodar, att i Stockholm hölls endast en gudstjänst på apostladagarna.

²² Edquist o.a.a., sid. 17 f.

²³ År 1682 talas om "Apostledagar, då ingen aftonsång bliffwer" (SStA: Hovkonsisteriets prot. 23/1 1682, L. I. b. 3, L. I. b. 4: Räkenskaper). I en predikoindelning 1719 (RA: Acta ecclesiastica: Stockholm) heter det, att aftonsång på apostladagarna "icke brukelig är" i hovförsamlingen. Westén (Sv. hofclericiets historia IV, sid. 209) påstår, att apostladagarna firades "alldeles i likhet med både sön- och högtidsdagarna med både högmässa och aftonsång".

²⁴ F. Lindberg, En Stockholmsskildring från Karl XI:s tid (Studier och hand. 1. rör. Stockholms historia I.), sid. 14.

²⁵ Lindberg o.a.a., sid. 32.

²⁶ SStA: Maria kyrkoarkiv: C. I. a. 2.

Ar 1670

Pauli omvändelses dag:	10
Matthiae dag:	30
Petri Pauli dag:	38
Jacobi dag:	148
Bartolomeus' dag:	30
Mattheus dag:	16
Simon Judas dag:	13
Andreas dag:	47

Ar 1671

Pauli omvändelses dag:	34
Matthiae dag:	6
Filippi Jacobi dag:	157
Petri Pauli dag:	16
Jacobi dag:	34
Bartolomeus' dag:	20
Mattheus dag:	6
Simon Judas dag:	9
Andreas dag:	19

Ar 1672

Pauli omvändelses dag:	31
Filippi Jacobi dag:	30
Petri Pauli dag:	24
Jacobi dag:	25
Bartolomeus' dag:	16
Mattheus dag:	13
Simon Judas dag:	139
Andreas dag:	16
Thomas dag:	64

Ar 1673

Pauli omvändelses dag:	30
Matthiae dag:	29
Filippi Jacobi dag:	22
Jacobi dag:	15
Simon Judas dag:	26

Ar 1674

Matthiae dag:	15
Filippi Jacobi dag:	27
Petri Pauli dag:	182
Jacobi dag:	37
Bartolomeus' dag:	200

Tabellen utvisar en ganska ojämn nattvardsfrekvens. Flera apostladagar ha mycket låga besöksiffror. På några dagar når antalet nattvardsgäster upp till storhelgernas nattvardsfrekvens. I varje fall kan frekvensen på en del av apostladagarna väl mäta sig med söndagarnas nattvardsgång i Maria församling.²⁷

Apostladagarnas särställning i Stockholm visar sig också däri, att de i allmänhet liksom söndagarna firades med tre gudstjänster. Brodinus ger med anledning av sitt besök i Maria kyrka på Mattheus dag följande intressanta upplysning: "Alle apostladagarne 3 predikningar och mässor."²⁸ När han bevisar gudstjänsten i Katarina kyrka på Simon Judas' dag, anmärker han i dagboken: "Höltz både ottesång och aftonsång".²⁹ Det intressanta är, att man på apostladagarna t.o.m. kunde fira nattvardsgång i ottesången, som ombildats till en första-mässa.³⁰

²⁷ Även i de mindre församlingarna voro de flesta apostladagarna nattvardsdagar. Till belysning lämnas några uppgifter från Kungsholms församling år 1692 (SStA: kommunionlängd).

I juni alla dagar nattvardsdagar utom Petri och Pauli dag.

I sept. alla dagar nattvardsdagar utom Mattheus dag.

I okt. alla dagar nattvardsdagar utom Simon och Judas dag.

I dec. alla dagar nattvardsdagar utom Thomas dag.

²⁸ Lindberg o.a.a., sid. 14 f.

²⁹ Lindberg o.a.a., sid. 32.

³⁰ Linqvist, Första-Mässan, sid. 46.

I huvudstadens mindre församlingar hade man åtminstone högmässa och afton-sång.³¹

Den särställning, som apostladagarna intogo i landets huvudstad, blev föremål för kritik. Vid ett sammanträde i konsistoriet framhöll ärkebiskop Lars Stigzelius med anledning av diskussionen om kyrkoherde Petrus Arenbeckius: "att intet mässa över apostladagarna är intet så hög sak, som de av vederparterna tro. Det är med massan på de dagar stort missbruk och predikoämbetet graverar intet litet därav".³² Följande år anmärkte ärkebiskopen, att apostladagarna "alt för mycket fijras här i Stockholm, och att thet wore godt der med skiedde någon ändringh".³³

För prästerskapet i huvudstaden betydde de många gudstjänsterna en ökad arbetsbörd. Det är väl också detta förhållande, som ligger bakom kyrkoherde Pontinus' fråga angående apostladagarna i prästeståndet 1680, "hwarföre här skall hållas 3 Predikningar på dem". Ärkebiskopen svarade endast: " därföre att man håller Apostladagarna, warda söndagarna försummade".³⁴ Apostladagarna stodo alltså i vägen för söndagen.

Huvudstaden beröres också i bestämmelsen om apostladagarna i KL 1686. Det heter här: "På Apostledagarne hålles Predikan i Stockholm och andre store Städer, som här til warit wahnligt." ³⁵ Stockholms särställning bibehölls ännu så länge. I en skrivelse från pastor primarius Matth. Iser angående det ringa deltagandet av huvudstadens prästerskap vid synoderna i Uppsala, ursäktas detta förhållande med en hänvisning till prästernas arbetsbörd — "ej allenast ordinarie med 2 à 3 predikningar om wekan uthan och 3 predikningar hwar Aposteldag, då elliest i heela Rijket allenast een predijkan hålles".³⁶

Till de förnämsta apostladagarna hörde i Stockholm Filippi Jacobi dag, som under en god del av 1600-talet torde ha haft en starkare högtidskaraktär än de vanliga söndagarna.³⁷ När denna apostladag år 1670 inföll på en söndag, beslöt konsistoriet, att helgdagsevangeliet skulle utgöra predikotext, "emedan helgedagen räknas här i Stockholm ibland dee stoore".³⁸ Annars synes söndagsevangeliet ha dominerat över apostladagsevangeliet, när en apostladag sammanföll med en söndag. Men från denna regel var uppenbarligen Filippi Jacobi dag ett undantag.

KL 1686 tycks emellertid ha gjort slut på den särställning, som Filippi Jacobi dag intog i huvudstadens gudstjänstliv. När dagen år 1687 inföll på en söndag, förordnade konsistoriet, att apostladagens evangelium skulle predikas i afton-sången.³⁹ Predikotext i högmässan blev sålunda söndagsevangeliet.

Beträffande Simon Judas dag den 28 oktober följde man år 1666 den i kyrkolagsförslagen vanliga principen om söndagens dominans över apostladagen. Kon-

³¹ SStA: S:t Olofs kapell: A I: 1., Finska kyrkan: L. I. b. 1., KB: I. h. 8. Vid riksdagen i Nyköping 1640 omtalade biskopen i Västerås, att man där icke höll ottensång på apostladagarna (UUB: Nordin 40: Acta comitii Nycopianis).

³² Edquist o.a.a., sid. 328.

³³ SKP 20/7 1671. Pastor primarius svarade emellertid, att detta ej kunde rättas "uthan på en Rijkzdagh".

³⁴ RÅ: Pa: Prästeståndets prot. 2/11 1680.

³⁵ KL 1686 kap. II § 3. I de mindre städerna och på landet hålles endast en predikan.

³⁶ ULA: UDA: E. III. 2. a. Skrivelse 21/9 1696.

³⁷ I Strängnäs räknades Filippi Jacobi dag bland "stoore högtijdsdagar" (SDA: Strängnäs domkapitlets prot. 20/3 1644).

³⁸ SKP 27/4 1670. Ofta var Filippi Jacobi dag förenad med marknad.

³⁹ SKP 27/4 1687.

sistoriet beslöt nämligen, att apostlaevangeliet skulle predikas i aftonsången.⁴⁰ På 1680-talet var denna apostladags texter föremål för diskussion. Vid ett sammanträde 1685 bestämde konsistoriet, att man i högmässan skulle predika över Johannes 15: 17. I aftonsången ville emellertid kyrkoherde Bergius, att perikopen 1 Petr. 1 skulle vara predikotext, medan de övriga konsistoriales påyrkade Matt. 10, som var evangeliet på Simon Judas dag. Då man ej kunde komma till någon enighet, beslöt konsistoriet, att Johannes 15 skulle antecknas såsom högmässotext på skrivelsen till församlingarna angående dagens firande och intet nämnas om aftonsången, "kunnandes hvar och en å giöra som tillförene wanligt varit".⁴¹ Enligt almanackorna inföll Simon Judas dag år 1685 på en onsdag.

Varken 1 Petr. 1 eller Johannes 15: 17 finnas i 1645 års evangeliebok såsom texten på Simon Judas dag. Här föreskrives epistel: Rom. 8: 28–39 dvs. Jakobsdagens episteltext och evangelium Matt. 10: 5–15, som redan möter i perikopregistret till 1526 års N. Test. och sedan i 1618 års bibel.

Emellertid finns även en annan tradition i 1600-talets evangelieböcker. Rudbeckius' *Enchiridion* 1627 anvisar epistel 1 Petr. 1: 1–3 och evangelium Johannes 15: 17–26.⁴² I *Ett lijtet Manuale*, 1680, utgöres episteltexten av Rom. 8: 28–39 (liksom i 1645 års evangeliebok) och evangelietexten av Johannes 15: 17–26 (liksom i Rudbeckius' *Enchiridion*). Somliga evangelieböcker införa dubbla texter. Så är t. ex. förhållandet med *Itt nytt Swenskt Manuale* 1679. Här möta först de ordinarie texterna Rom. 8: 28–39 och Matt. 10: 5–15. Men sedan heter det: "Än på Simonis och Judae dagh. Epist. 1. Petr. 1. v. 3 och evang. Johannes 15: 17 etc." Samma anordning med dubbla texter finner man i *Itt Nytt Swenskt Manuale* 1685, *The Christrognas Andeliga Klenod* 1691 m. fl. I den sistnämnda evangelieboken heter det efter de ordinarie texterna: "På thenne Dag brukas och thetta Evangelium Joh. 15:: 17 etc."

På sina håll i stiftet har man direkt påbjudit texten ur Johannes evangelium. En synod i Växjö 1669 ger följande föreskrift: "Uppå Simonis Judae dagh skall forklaras dett Evangelium, som står Johannis 15 Cap."⁴³ *Cantional eller Sång-Book* 1694, avsedd för Ridderholmskyrkan, upptager Johannes 15 såsom episteltext och Matt. 10 såsom evangelium på Simon Judas dag.⁴⁴ Här har en kompromiss skett mellan de bägge textparen, en anordning, som måhända är uttryck för en Stockholmstradition.

Frågan om dubbeltexterna på Simon Judas dag behandlas av ärkebiskop Svebilius i *Några oförgräpelige Påminnelser* angående psalmbokens revision 1692. Han gör följande förslag: "Om Festo Simon et Judas står 2 Euangelier, men ett aff them brukas, the kunna uthlåtas, och thet tryckas, som brukligitt är".⁴⁵ I 1695 års evangeliebok och perikopregistret till 1703 års bibel finns endast det ena textparet nämligen Rom. 8: 28–39 och evangelium Matt. 10: 5–15.

Varifrån kommer traditionen med perikoperna 1 Petr. och Johannes 15? Synbarligen kan man här spåra inflytande från reformationens hemland. Perikoperna

⁴⁰ SKP 26/10 1666.

⁴¹ SKP 26/10 1685.

⁴² Rudbeckius' *Enchiridion* 1629 har Jakobsdagens epistel och evangelium Matt. 10. Jfr också Schalin, *Kulthistoriska studier* I, sid. 317.

⁴³ SSB: *Then Swenska Kyrkoordningen* 1571: Baazius' ordningar.

⁴⁴ LUB.

⁴⁵ LSB: T 67. Jfr Wahlström, *Studier över tillkomsten av 1695 års psalmbok*, sid. 73.

äro vanliga texter i de tyska lutherska kyrkoordningarna.⁴⁶ Luthers kyrkopostilla har även Johannes 15. Rudbeckius Enchiridion 1622 inför i svenska evangelieböcker den tyska traditionen, som för övrigt också möter i tyska kyrkan i Stockholm. Evangelia und Episteln, Stockholm 1682, föreskriver nämligen på aposteln Simon och Judas dag 1 Petr. 1 och Johannes 15. Men traditionen från perikopregistret 1526 med Rom. 8 och Matt. 10 synes ha dominerat i de svenska evangelieböckerna.

Matthiasdagen eller mattmässan firades enligt kalendariet den 24 febr. Vid skottår flyttades dagen fram till den 25 febr. Detta inträffade år 1680.⁴⁷ Att konsistoriet här måste göra ett särskilt beslut berodde utan tvivel på att almanackorna varierade.⁴⁸ Samma fråga kom upp i konsistoriet 1696, då "mathematici" hade olika uppgifter. Man stannade även denna gång vid den 25 februari.⁴⁹

Almanackorna ge vid handen, att "en liten marknad" ofta varit förenad med Thomasdagen.⁵⁰ Så var t. ex. förhållandet i Västerås. Folket "plægade wara want på den dagen hõlla marknan". Då Thomasdagen år 1662 inföll på en söndag, beslöt man för marknadens skull att förlägga den till lördagen före.⁵¹

I Stockholm synes Thomasdagen den 21 dec. ha varit den minst betydelsefulla bland apostladagarna. Den firades endast med en gudstjänst.⁵² I samband med genomgången av den nya kyrkolagen i stadskonsistoriet diskuterade man även Thomasdagens ställning, "om tå skall hållas tree predikningar" såsom på de övriga apostladagarna. Preses uppläste härvid KL:s bestämmelse om apostladagarnas firande i Stockholm "effter som wanligt warit". Och han tillade, att på Thomasdagen "intill detta warit wanligt att allenast hålla en predikan". Konsistoriets beslut blev även, att man skulle rätta sig efter lagens bokstav och förätta gudstjänsten "effter wanligheten".⁵³ Följande år bekräftades detta beslut i konsistoriet.⁵⁴ Seden med en predikan på Thomasdagen levde vidare.⁵⁵ Julhögtiden överskuggade apostladagen. Även i gudstjänstens utformning kom Thomasdagens särställning till synes.

Kritiken mot apostladagarna blev starkare under 1700-talets lopp. Denna kritik

⁴⁶ Kliefoth, Liturgische Abhandlungen 7, sid. 336.

⁴⁷ SKP 18/2 1680, UUB: Nordin 976. Svebilius dagboksanteckningar, KB: B 622: Then Svenska Kyrkioordningen 1571 med anteckningar, LSB: T 50: cirkulär 18/2 1684.

⁴⁸ Voigts almanack har 25 febr., Spoles almanack 24 febr.

⁴⁹ SKP 19/2 1696. För att skapa uniformitet i alla huvudstadens församlingar sändes klockaren i Storkyrkan till hovkonsistoriet med förfrågan om tiden för Matthiasdagens firande "effter almanackorna variera". Hovkonsistoriet beslöt att "bliffua wid den 25 februari" (SStA: Hovkonsistoriets prot. 19/2 1696).

⁵⁰ Staf, Marknad och möte, sid. 344.

⁵¹ VDA: Västerås domkapitlets prot. 17/12 1662.

⁵² SStA: Maria kyrkoarkiv: C. I. a. 2, L. I. a. 2.

⁵³ SKP 19/12 1687.

⁵⁴ SKP 19/12 1688. Cantional eller Sång Book 1694 (LUB) anvisar psalmer till aftonsången för alla apostladagar utom Thomasdagen och Pauli omvändelses dag.

⁵⁵ I kaplanernas memorial till K. Majt. (ACH 16/2 1720) heter det bl. a., att på alla apostladagar hållas tre predikningar "undantagandes Apostelens Thomae dagh, då man med en Predikan om morgonen är förnögd". Ett memorial 1736 (ULA: UDA: I. V. 3) kräver, att Thomasdagen skulle flyttas till 1. sönd. e. Påsk, då evangeliet användes. Thomasdagens avskaffande skulle betyda, att prästerna fingo mer tid att bereda sig till julhögtiden.

framträder icke minst i memorialet från Stockholms kaplaner till K. Majt. 1720.⁵⁶ Här påpekas den särställning, som huvudstaden intog, Apostladagarna firas "allenast här i Residence staden såsom the störste högtidhs och bättringz dagar". I den övriga delen av landet och "i sielfwe Kongl. Hofwet" håller man endast en predikan. Kaplanerna önskade nu uniformitet med den övriga delen av riket. "Ty hwad tillfälle till synd och ett högst förderfligt den ädla tidens förderf wan-artige menniskior sig på de dagar taga, är mer än allt för bekant, synligt och beklagligt".

Vid riksdagen 1723 kom frågan om apostladagarnas ställning upp till behandling. Komminister A. Båld inlämnade här ett memorial, i vilket han begärde en reducering av predikningarna på apostladagar och "somliga högtidsdagar".⁵⁷ I stället för att predika skulle man examinera folket. De enfaldiga hade nämligen, menade Båld, "fögo nytta" av de allmänna predikningarna. Men vid förhör med frågor och svar hade man tillfälle "att lämpa lärdomen efter hwars och ens förstånd och framsteg". Ty fäkunnigheten var mycket stor. Detta memorial presenterades också i prästeståndet.⁵⁸

År 1724 kom Kungl. Majts Publication angående Apostle-Dagarnes firande. Här säges, att gesäller och tjänstefolk försumma sina sysslor på apostladagarna "under påstådd helgedagz frihet". Därför föreskrives att både i de större och mindre städerna liksom på landsvägen skulle endast hållas en predikan på apostladagarna mellan kl. 8 och 10.

Apostladagarna hade alltså mist sin särställning i Stockholm. Detta kommer också till synes i gudstjänstlivet. År 1723 inföll mattmässodagen på fastlagssöndagen, då passionspredikningarna skulle taga sin början i aftonsången. Konsistoriet beslöt, att "passionen" skulle som vanligt predikas i aftonsången. Matthiasdagens evangelium hänvisades till ottesången.⁵⁹ Apostladagens huvudtext, som rätteligen skulle utläggas i aftonsången, fick här vika för passionsgudstjänsten.⁶⁰

I den kungl. förordningen 1741 om vissa helgdagars avskaffande var också apostladagarna inneslutna. De skulle betraktas såsom söckendagar. Om marknad ägde rum, skulle emellertid en kort predikan hållas. På landet skulle en del av förmiddagen ägnas åt katekesförhör.⁶¹ Söndagens ställning skulle stärkas. Förordningen blev dock ej länge bestående. Vid följande riksdag 1742-43 kom frågan om helgdagarnas och därmed också apostladagarnas ställning upp på nytt.

Det är tydligt, att apostladagarnas avskaffande i vissa delar av landet mottagits av folket med saktmod. Vid ett prästmöte i Linköping 1742 frågade biskopen, om något missnöje försports bland de enfaldiga med anledning av den nya förord-

⁵⁶ ACH 16/2 1720.

⁵⁷ SStA: ACH 1723: memorial 18/1 1723.

⁵⁸ RA: Prästeståndets besvär: Uppsala stift 1723. I ett annat memorial angående religionens behållande vid makt vid riksdagen 1723 framhåller Magnus Sahlstedt söndagens betydelse. S. vill ha bort alla apostladagar, alla tredjedagar i storhelgerna, "som äfwen apostledagar äre" samt Maria Besökelses dag. "Thet åtminstone tages för en gifwen sak, at then trefalliga gudztiensten här i Stockholm om berörda apostledagar effter then öfriga kring hela riket gångbara sedewänjan indragas borde". (VäxSB: Folio 15).

⁵⁹ SKP 10/2 1723.

⁶⁰ Se vidare: SKP 13/2 1734, SStA: Maria kyrkoarkiv: I. I. 1. skrivelse 12/2 1751, SKP 13/7 1762, ACH 1762. Gångdagarnas texter måste emellertid vika för apostladagarnas (SKP 25/4 1758, Maria kyrkoarkiv: I. I. 1. skrivelse 27/4 1758).

⁶¹ Lindberg, Kyrkans heliga år, sid. 442.

ningen. Svaret blev betecknande nog, att "sådant icke försports".⁶² Någon tid senare meddelades i prästeståndet, att allmogen i Linköpings stift icke hade något emot apostladagarnas indragning utan var "wäl förnögd".⁶³ Nöjd med den nya ordningen var även befolkningen i Jämtland.⁶⁴ Ungefär samma rapporter ingingo från Lunds och Strängnäs stift, Uppland och Gotland.⁶⁵ Beträffande Stockholms stad meddelade kyrkoherde Hermonius, att han icke för sin del märkt något missnöje i församlingarna med apostladagarnas indragning.⁶⁶ I Småland däremot fanns ett utbrett missnöje. Om icke ändring ägde rum, hotade allmogen att "afdraga något af Presterskapets inkomster".⁶⁷ Även dalfolket var oroligt.⁶⁸ Oppositionen utgjordes alltså främst av smålänningar och dalkarlar.

Uppenbarligen hade apostladagarna vid denna tid förlorat mycket av sin betydelse i folkmedvetandet.⁶⁹ Biskop Schröder föreslog vid ett sammanträde i prästeståndet 1742 en anordning för apostladagarnas firande, som var avsedd att tillfredsställa även de missnöjda. Enligt detta förslag skulle evangeliet uppläsas på predikstolen och kort förklaras. Därtill skulle ansluta sig förhör, "med hwilken methode Calmäre Stifft wist sig förnögt".⁷⁰

Den gamla ordningen med apostladagarnas firande infördes på nytt år 1743. De skulle högtidlighållas med en kort predikan före katekesförhöret.⁷¹ För Stockholms vidkommande beslöt konsistoriet, "att med Apostladagarnas firande kommer att ske en början nästkommande Simon Judae dag".⁷² Efter slutad gudstjänst höll man katekesförhör.⁷³

Långt fram i tiden firades mässa på vissa apostladagar. Nattvardsgästerna voro ofta ganska få. I Maria församling brukade anmäla sig till apostladagarnas nattvardsgudstjänst "under tiden aldeles inga, stundom 2 à 3".⁷⁴ År 1750 meddelade kyrkoherde Båld, att till apostladagarnas skriftermålsgudstjänster i Katarina "antingen aldeles inga eller allenast någre få sig infinna". Från S:ta Clara församling rapporterades, att nattvardsgudstjänst ibland ägde rum på apostladagarna. Om endast några få infunno sig, utdelades nattvarden i sakristian.⁷⁵ Att mässa ännu vid mitten av 1700-talet firades på apostladagarna bära kommunionlängderna vittnesbörd om. År 1751 voro följande apostladagar kommuniondagar i Maria kyrka: Pauli Omvändelses dag, Petri Pauli dag, Bartholomeus dag och Simon Judas dag.⁷⁶ Konsistoriet fattade 1758 ett formligt beslut om att

⁶² Utdrag af Prestmötets handl. i Linköping 2/7 1742.

⁶³ RA: PA: Prästeståndets prot. 13/10 1742.

⁶⁴ Prästeståndets prot. 16/10 1742.

⁶⁵ Prästeståndets prot. 17/11 1742, 14/5 1743.

⁶⁶ Prästeståndets prot. 14/5 1743.

⁶⁷ Prästeståndets prot. 13/10 1742.

⁶⁸ Haller, Bidrag till den kyrkl. lagstiftningens historia i Sverige (KA 1911), sid. 78.

⁶⁹ Pleijel, Karolinsk kyrkofromhet (sid. 413) skriver: "Det egentliga kyrkfolket d.v.s. allmogen ute på landsbygden harmades över detta ingrepp i gammal tradition."

⁷⁰ RA: PA: Prästeståndets prot. 13/10 1742.

⁷¹ Haller o.a.a., sid. 80 f.

⁷² SKP 18/1 1743.

⁷³ SStA: Katarina kyrkoarkiv: I. II. 1. Skrivelse 21/5 1745.

⁷⁴ ACH 1758: 2. I Storkyrkan hade "i förra tider" mässa och kommunion firats.

⁷⁵ SKP 10/7 1750.

⁷⁶ SStA: Maria kyrkoarkiv: D II. 1.

kommunion skulle hållas på alla apostladagar, "såsom hwarest förr wanligt är".⁷⁷ År 1765 var ingen apostladag kommuniondag i Maria församling.⁷⁸

Genom K. Majts förordning 1772 indrogos apostladagarna definitivt. På dessa dagar skulle enligt konsistoriets beslut hållas veckopredikan, om de inföllo på en onsdag eller fredag, och vanlig morgonbön, om de inträffade på en annan dag i veckan.⁷⁹ Det var slutfasen i apostladagarnas historia.

Det återstår att något beröra apostladagarnas liturgiska utformning. Enligt Laurelius' kyrkolagsförslag började gudstjänsten med en psalm. Sedan följde credo, vers ad suggestum, predikan med "bönen" och psalmen: Sig frögde nu himmel och jord, som i 1553 års sångbok angives såsom hymn De Apostolis. Gudstjänsten avslutades med bön och välsignelsen vid altaret.⁸⁰ I det förslag, Lijkheet och Form, som framlades vid 1660 års riksdag, har ritualet för apostladagarna utvidgats. Här möter även confessio, kollekt "af S. Anders dagh" och epistel. S:t Andreas dag stod upptagen främst bland apostladagarna i evangelieboken. Gudstjänsten skulle sluta med "wanlige böner och psalmer wedh altaret".⁸¹ Redan vid ett sammanträde i kyrkolagskommissionen 1656 hade man kommit överens om att apostladagarnas gudstjänst — till skillnad från veckopredikningarna — skulle avslutas "med bön och wälsignelse för altaret, hwilket inthet skeer på Fredagarne".⁸²

Variationer i apostladagarnas ritual ha förekommit i olika stift. Confessio och epistel omtalas på synoden i ärkestiftet 1688.⁸³ Vid en visitation i Vallby i Strängnäs stift anmälde pastor, att man ej använde episteln — för att en skillnad skulle vara mellan apostladagar och söndagar.⁸⁴ På en synod i Västerås 1699 klagade man över att gudstjänsten icke började "lika" på alla håll i stiftet. I somliga församlingar inleddes den med en psalm, i andra med confessio. Synoden beslöt, att confessio ovillkorligen skulle höra med till gudstjänsten. Därefter hade ritualet följande utformning: psalm, kollekt och epistel, som mäsades vid altaret samt slutligen credo. I de städer, där djäknar funnos, kunde "lexan af dem effter wanligheeten siungas".⁸⁵ Ritualet påminner om den nattvardslösa huvudgudstjänsten i HB 1693.

Att man i allmänhet predikade över de fastställda texterna är väl troligt. KO 1571 hade förbjudit predikan av "helge mans legend". I Rothovius' konstitutioner föreskrives, att "Legenda Apostolica" icke skulle framföras i början av

⁷⁷ SKP 10/3 1758, Katarina kyrkoarkiv: I. II. skrivelse 10/3 1758.

⁷⁸ SStA: Maria kyrkoarkiv: D II. 7. Vid en synod i Västerås 1723 meddelades, att i Kumla församling firades på apostladagarna "ingen så kallad Swartmäsas" (VDA: A. I. 31: Acta synodalia 6/9 1723).

⁷⁹ SKP 19/1 1773.

⁸⁰ KOF II. 1., sid. 226.

⁸¹ UUB: Nordin 1911.

⁸² KB: B. X. I. 57. Engeströmska saml. prot. 9/9 1656. I Någhra Böner Allmenligen at bruka uthi församlingen, Västerås 1673 finns Een Böön för Guds Ord och Försambling, som "kan brukas om Apostledagarne".

⁸³ Sv. synodalakter ser. 1., sid. 161. Jfr Wallquist, Ecclesiastique saml. II, sid. 354.

⁸⁴ SDA: III: visitation 7/9 1699. Från synoden i Lund år 1695 finns följande bestämmelse: "På Apostladagarna siungas intet Epistel och Evangelium" (LLA: LDA: synodalhandl. 3/9 1695).

⁸⁵ VDA: Synod 7/9 1699.

predikan "uthan ibland Locos communes in cursu Concionis på beqwämligit rum",⁸⁶

Mot denna bakgrund framträder tydligare den liturgiska situationen i Stockholm. Här firades vanligtvis mässa på apostladagarna. Synbarligen har man under större delen av stormaktstidevarvet följt söndagens vanliga högmässoritual.

Thomasdagens särställning har redan berörts. Den firades med endast en gudstjänst. Förmodligen har Thomasdagens mässa redan på 1600-talet — åtminstone i de mindre kyrkorna — haft formen av en ottesångsmässa, som ej började på samma tid som den vanliga högmässan.⁸⁷ År 1682 framfördes nämligen klagomål över "en olikhet" med avseende på ringningarna på Thomasdagen. Uniformitet genomfördes på så sätt, att första ringningen ägde rum kl. 5 och sammanringningen kl. 5.45.⁸⁸ Några år senare framflyttades sammanringningen till kl. 6.⁸⁹

Det ritual för Thomasdagen, som föreskrives i gudstjänstordningen 1717, anknyter synbarligen till den föregående utvecklingen.⁹⁰ Gudstjänsten började med förstagångsringning kl. 5 och sammanringning kl. 6. Ritualen, som är identiskt med skärtorsdagens, är en förkortad första-mässa, utförd med läsning. Den vanliga första-mässan hade en högtidligare prägel med kyrrie och två textläsningar. I viss mån visar Thomasdagens mässa fram till högmässan i 1811 års HB. Men även på de övriga apostladagarna skulle läsningen erövra mässan.

År 1724 påtalade kyrkoherde Aurivillius olikheten i ceremonierna vid apostladagarnas gudstjänst. Stundom sjöng man mässan, stundom läste man den. Kyrkoherde Possieth menade för sin del, att man icke borde upphöra med att sjunga mässan, "efter många enfaldige hade större andakt deraf". Men ingen av domkapitlets övriga medlemmar höll med honom. Ty mässan sjöngs i varje fall alla söndagar och stora helgdagar. Läsning vore också bättre av den anledningen, att mässan på apostladagarna efter den nya förordningen skulle sluta kl. 10. Ävenledes hade mässläsningen stöd i kyrkolagen, där det står: "läses eller sjunges". En läst mässa kunde icke kallas "nytt eller owanligt, som thet i ottesångarne, då H. Nattward utdelas, alltid skett".⁹¹

Konsistoriets beslut blev, att mässan skulle läsas och gudstjänsten "så för altaret förrättas som thet redan sker i Storekyrckian". I Stockholms huvudkyrka användes vid denna tid på apostladagarna första-mässans ritual, som hade följande utformning:⁹²

⁸⁶ Samlingar af domkapitlets i Åbo cirkulärbrev I, sid. 139. I Een Christeligh Predikan 1633 (sid. 15) anbefaller Rothovius bortläggande av "oseden", att prästerna på diebus apostolorum brukade recitera på predikstolen före predikan "een rund fierdedeels tima legendam Apostoli" (Jfr beslutet på synoden i Viborg 1662: UUB: K. 99). Legenderna klandrades mycket av reformatörerna men förkastades ej helt. Martyrlegenderna voro ej så äventyrliga som munklegenderna. (Lansemann, Die Heiligentage, sid. 100 f.).

⁸⁷ SStA: Adolf Fredriks kyrkoarkiv: A I. I. Kollekttränskaper, Kungsholms kyrkoarkiv: L I. a. 5.

⁸⁸ SKP 19/12 1682. Högmässan började med sammanringning kl. 8.

⁸⁹ SKP 19/12 1688.

⁹⁰ ACH 1717.

⁹¹ SKP 23/9 1724. På synoden i Växjö 1735 beslöt man, att ingen mässa skulle hållas på apostladagarna utan episteln och tron samt välsignelsen efter predikan läsas "för altaret" (VäxSB: Quarto 23: Acta synodalia: synod 25/9 1735).

⁹² ACH 1724, SStA: Katarina kyrkoarkiv: I. II. I. skrivelse 21/10 1724, Lindquist, Första-Mässan, sid. 195, bil. II.

Gudstjänsten började med syndabekännelsen. Efter läsning av kyrie, kollekten och episteln sjöngs en psalm. Därefter lästes evangelium och symbolum Nicaenum. Ad suggestum sjöng man en psalm. "Efter predikan läses allt hwad eljest efter Handboken messas till kommunionen". Mässan slutade med bönen efter kommunionen, välsignelsen och en psalmvers.⁹³

Måhända har detta ritual, som nu blev gemensamt för hela Stockholm, brukats på apostladagarna i Storkyrkan ända sedan första-mässans slutredigering år 1712.⁹⁴ Härigenom markerades, att apostladagarna ej hade samma högtidskraktär som söndagarna. Gudstjänsten fick dock — även med första-mässans ritual — en rikare utformning än i den övriga delen av landet.⁹⁵

En revidering av ritualen ägde rum några årtionden senare och resulterade i gudstjänstordningen av år 1753.⁹⁶ Här givas följande anvisningar för apostladagarnas gudstjänst:

Efter läsning av confessio och kyrie "med hela Doxologien för altaret" sjöngs psalmen nr. 190. Därefter lästes kollekt, epistel, med symbolum Nicaenum och sjöngs en vers ad suggestum. Predikan började med morgonbönen och Fader Vår, varpå evangelium upplästes och förklarades. "Med den öfriga gudstjänsten förhålles likasom i Ottesången." Efter gudstjänsten hölls katekesförhör i sakristian.

Vissa olikheter kunna iakttagas mellan apostladagarnas ritual i 1724 och 1753 års ordningar. I den sistnämnda ordningen är evangeliet utelämnat. En ytterligare reducering har alltså skett. Ritualen av år 1724 anger, att "Herre förbarma dig öfwer oss etc." skulle läsas. Sannolikt inneslutes här även gloria. I 1753 års ordning föreskrives nämligen, att "Kyrie med hela Doxologien" skulle reciteras vid altaret. Huruvida hela laudamus är med i doxologien kan ej med säkerhet avgöras. Förekomsten av psalmen 190: O Herre Gud af himmelrik (svarsalternativ till gloria i HB 1693) synes måhända förutsätta, att laudamus ej inbegripes i doxologien. Ritualen av år 1753 visar, att gudstjänsten på apostladagarna i vanliga fall icke skulle firas såsom mäsas.

Man har kallat den beskärning av kyrkoåret, som ägde rum 1772, ett verk av "den neologiska tidens kyrkliga destruktionsarbete". Det var "i hög grad beklagligt", att reduktionen också träffade apostladagarna.⁹⁷ Att utan vidare benämna 1772 års reduktion ett verk av den neologiska andan torde emellertid knappast vara riktigt. Flera av de personer, som kämpade för kyrkoårets reducering, kunna räknas såsom trogna ortodoxer. I själva verket voro många av helgdagarna redan tömda på sitt innehåll och hade en svag ställning långt innan de definitivt föll bort. Att oppositionen blev så ringa vid 1741 års preliminära reduktion är ett uttryck för detta förhållande. Med den allt starkare söndagsuppfattningen kommo andra helgdagar i skymundan. Ledande kyrkomän under ortodoxiens tid sökte målmedvetet tränga undan helgdagarna, icke minst apostla-

⁹³ Baelter (Kyrkoceremonierna, sid. 172) uppger, att även gloria hörde med till ritualen. Måhända inneslöt kyriemomentet också gloria.

⁹⁴ Lindquist, Första-Mässan, sid. 81 f.

⁹⁵ Enligt ett synodbeslut i Växjö 1724 började gudstjänsten med confessio. Sedan följde en psalm, mässning av episteln, tron samt psalm ad suggestum — för att "någon åtskillnad må göras mellan thessa och Sökne-dagar" (VäxSB: Quarto 23: Acta synodalia: synod 17/9 1724). Se också UUB: Nordin 45: 9.

⁹⁶ ACH 1753: 81.

⁹⁷ Brilioth, Nattvarden (1951), sid. 385.

dagarna, och skjuta fram söndagen. "Neologien" bekräftade endast vad som redan var i huvudsak allmän praxis.

Kyrkoårets utveckling företer ett långsamt frigörande från den medeltida traditionen. Ett skede är avslutat i början av 1600-talet. Kyrkoåret fastställs på KO:s grund. Den följande tiden fram till år 1772 betyder en inre förvittring. Visserligen är det gamla kyrkoåret i yttre avseende väl bevarat vid slutet av stormaktstidevarvet. Men kritiken mot helgdagarna hade länge varit i gång.⁹⁸

Det kyrkoår, som firades i Stockholm, hade i flera hänseenden en rikare utformning än annorstädes. Särskilt påfallande är detta med avseende på apostladagarna och tredjedagarna i de stora helgerna. På intet ställe i vårt land synes apostladagarna ha utformats med så stor högtidlighet som i huvudstaden. Kyrkoårets konservativa ställning sammanhänger väl delvis med stadens folkrikedom, som gjorde det nödvändigt med många gudstjänster och gav möjlighet till utveckling av ett rikt gudstjänstliv. Men ytterst ligger bakom särarten en gammal tradition från den medeltida köpmanstaden Stockholm.

Bil. 1.

Mässan på Apostladagarna.

(ACH: Skrivelse 21/10 1724)

Messan vid altaret, när kommunion hålles på Apostladagarna, förrättas här uti S. Nicaloi kyrkan på det sätt, som efteråt i Handboken förordnat är angående Ottesaångmessa näml.:

1. Läses syndabekännelsen.
2. Herre förbarma dig öfwer etc. läses.
3. Item kollekten och Episteln.
4. Siunges en psalm.
5. Läses evangelium.
6. Läses symbolum Nicaenum.
7. Siunges en vers till predikstolen.
8. Efter predikan läses allt hwad eljest effter Handboken messas till kommunionen.
9. Läses bönen efter kommunionen och wälsignelsen.
10. Slutes med en vers.

⁹⁸ Överståthållaren Cl. Fleming besvärade sig år 1642 i riksrådet över att hantverksfolket på grund av de många helgdagarna försummade sitt arbete. På helgdagarna vore det därför tillräckligt med en predikan från kl. 7 till 8 "och det sedan skulle vara obligerat att arbeta" (SRP 9, sid. 390). Liknande argument framfördes på 1700-talet i samband med helgdagsårets reduktion.

FÖRKORTNINGAR.

ACH	Acta consistorii Holmiensis
AOSB	Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling
GDA	Göteborgs domkapitels arkiv
GLA	Göteborgs landsarkiv
GHÅ	Göteborgs högskolas årsskrift
HB	Handbok
KB	Kungliga biblioteket
KL	Kyrkolag
KO	Kyrkoordning
KOF	Kyrkoordning och förslag därtill
KA	Kyrkohistorisk årsskrift
LDA	Lunds domkapitels arkiv
LLA	Lunds landsarkiv
LSB	Linköpings stiftsbibliotek
LUB	Lunds universitetsbibliotek
LUÅ	Lunds universitets årsskrift
NTBB	Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen
OPSS	Olavus Petri Samlade Skrifter
PA	Prästeståndets arkiv
RA	Riksarkivet
SDA	Strängnäs domkapitels arkiv
SKP	Stockholms konsistorii protokoll
SRA	Svenska riksdagsakter
SRP	Svenska riksrådets protokoll
SSB	Strängnäs stiftsbibliotek
SStA	Stockholms stadsarkiv
STK	Svensk teologisk kvartalskrift
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
UDA	Uppsala domkapitels arkiv
	Uppsala landsarkiv
	Uppsala universitets årsskrift
ULA	Västerås domkapitels arkiv
VDA	Vadstena landsarkiv
VLA	Västerås stiftsbibliotek
VäxSB	Växjö stiftsbibliotek

David Lindquist.

Prästvigningensritualet i Skandinavien under Senmedeltiden.

Några anmärkningar.

I mitt arbete *Den pontifikala liturgin i Lund och Roskilde under medeltiden*¹ har jag påvisat, att prästvigningensritualet i dess senmedeltida utformning i Lund och Roskilde företer vissa egendomligheter, vilka tyda på påverkan från Tyskland. Det gäller först den sed, som var rådande i Lund, att biskopen under handpåläggningen vid prästvigningens begynnelse uttalar orden: *Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata remittuntur eis, alleluya*, och först därefter beder den gamla prästvigningensprefationen *Oremus dilectissimi Deum Patrem omnipotentem*.² I Roskilde sjöngs under handpåläggningen *Veni creator Spiritus*.³ Vidare bör det responsorium observeras, som både i Lund och Roskilde beledsagade den akt, under vilken biskopen flyttade ordinandernas stolar, så att dessa kommo att vila även på högra skuldran, nämligen *Tollite iugum meum super vos* med versen *Et invenietis requiem*.⁴ Ytterligare lägger man märke till, att när biskopen smörjer ordinandernas händer beledsagas denna handling icke av den från slutet av 1100-talet vanliga hymnen *Veni creator Spiritus*, utan i Lund av antifonen *Veni sancte Spiritus* och i Roskilde av versen *Infunde unctionem* och sekvensen *Sancti Spiritus*.⁵ Slutligen kan noteras, att responsoriet *Sint lumbi vestri precincti* sjunges i samband med offertoriet både i Lund och Roskilde.⁶ Det är här fråga om moment i prästvigningensritualet som under medeltiden berikades på olika sätt i de olika kyrkoprovinserna, och där man därför har möjlighet att studera influenser från olika håll.

Vid ett studium av handskriften Ms lat. 950 i *Bibliothèque nationale* i Paris, ett pontifikale från Trier, daterat till början av 1300-talet, fann jag, att prästvigningensritualet i detta företedde påfallande likheter med de danska ritualen. I detta pontifikale från Trier föreskrives, att biskopen under handpåläggningen skall intonera *Accipite Spiritum sanctum*, som skall sjungas tre gånger. Om det är nödvändigt, det vill säga, om antalet ordinander är stort, skall därtill hymnen *Veni creator Spiritus* sjungas, och först därefter beder biskopen prästvigningensprefationen.⁷ I Trier sjöngs alltså både *Accipite Spiritum sanctum* och *Veni creator Spiritus* vid detta moment i prästvigningensritualet. Den förra sången återfinnes, som ovan visats, i Lundatraditionen och den senare i Roskilde-traditionen. Vidare föreskriver Trierpontifikalet, att kören under ceremonien med stolan skall sjunga *Tollite iugum meum*,⁸ samma responsorium som vid detta moment sjöngs i Lund och Roskilde. Därtill heter det i Trierpontifikalet, att biskopen, när han ikläder ordinanderna kasulan, skall sjunga *Sint lumbi*

¹ Lund 1955.

² *Den pontifikala liturgin*, sid. 168.

³ *Anf. arb.* sid. 256.

⁴ *Anf. arb.* sid. 169, 257.

⁵ *Anf. arb.* sid. 170, 258.

⁶ *Anf. arb.* sid. 171, 259.

⁷ Paris, *Bibl. nat. ms lat. 950 fol. 62r.*

⁸ *Anf. hdskr.* fol. 63v.

vestri precincti.⁹ Detta responsorium sjöngs också i Lund och Roskilde ehuru i samband med offertoriet. Slutligen föreskriver Trierpontifikalet, att smörjningen av ordinandernas händer skall beledsagas av versen *Infunde unctionem tuam, sekvenserne Sancti Spiritus och Veni Sancte Spiritus* jämte hymnen *Veni creator Spiritus*.¹⁰ Av dessa sånger återfinnas *Veni sancte Spiritus* i Lund och *Infunde unctionem tuam* och *Sancti Spiritus* i Roskilde.

Denna utformning av prästvigningsritualet är så pass egenartad, att man skulle kunna vara beredd att antaga ett direkt inflytande från Trier på Lund och Roskilde, om icke andra omständigheter förelåge, som måste tagas med i beräkningen. Det visar sig nämligen att denna Triertradition har nått en viss spridning.

Vid ett besök i Bischöfliches Archiv i Trier fann jag ett pontifikale, som tillhört augustineremiten Johan I av Karlstadt, biskop in partibus av Ticopolis och vigbiskop av Würzburg och Passau, död 1413.¹¹ Enligt prästvigningsritualet i detta pontifikale sjunges hymnen *Veni creator Spiritus* under det att biskopen går runt och ensam lägger handen på ordinandernas huvuden, i det han uttalar formeln *Accipe Spiritum sanctum, ut quorum peccata remiseris, remittantur eis*.¹² Ordinanderna iklädas kasulan under sång av responsoriet *Sint lumbi vestri*.¹³ Detta pontifikale har bragts till full överensstämmelse med ritualet i Trier, vilket framgår av att handpåläggningen enligt en marginalanteckning skall beledsagas av antifonen *Accipite Spiritum sanctum*, vidare av att stolan skall placeras över högra skuldran under sång av responsoriet *Tollite iugum* enligt en anteckning på rasur och slutligen av att smörjningen av händerna enligt en marginalanteckning skall beledsagas av versen *Infunde*.¹⁴

Detta pontifikale må ha använts i Trier. Det finns emellertid andra pontifikalen, som följa Triertraditionen men bevisligen ha använts i andra stift. I Bibliothèque nationale tog jag del av ett pontifikale, som kompilerats av karmelitbrodern Daniel av Wichterich, som var biskop in partibus av Modon och vigbiskop i Trier 1318–1342, sedan förflyttades till Verden och slutligen till Köln, där han avled 1364.¹⁵ Detta pontifikale har använts i kyrkoprovinsen Mainz, vilket framgår av att *electus* i biskopsvigningen lovar ärkebiskopen av Mainz lydnad, och det har att döma av en anteckning närmare bestämt använts i stiftet Speier.¹⁶ Vid en läsning av prästvigningsritualet i detta pontifikale finner man, att det överensstämmer med ritualet i Trierpontifikalet på ovan anförda punkter. Sålunda möter man i broder Daniels pontifikale *Accipite Spiritum sanctum* i samband med handpåläggningen, *Tollite iugum* i samband med stolan, *Sint lumbi* i samband med kasulan och *Veni sancte Spiritus, Infunde unctionem, Sancti Spiritus assit* samt *Veni creator* i samband med att biskopen smörjer prästernas händer.¹⁷ Broder Daniel återger traditionen från Trier, och

⁹ Ibidem.

¹⁰ Anf. hdskr. fol. 64v.

¹¹ Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi*, 1, sid. 511; 2, sid. 306, 309.

¹² Trier, Bischöfliches Archiv, Ms 570, fol. 104v.

¹³ Anf. hdskr. fol. 106v.

¹⁴ Anf. hdskr. fol. 104v, 106r, 108r.

¹⁵ Eubel, *Hierarchia* 1, sid. 362; 2, sid. 305.

¹⁶ Paris, Bibl. nat. ms. lat. 948, fol. 37v.

¹⁷ Anf. hdskr. fol. 18r, 19r, 19v.

detta sammanhänger tydligen med, att han, som redan anförts, var vigbiskop i Trier 1318—1342. Broder Daniel har förmodligen använt sitt pontifikale i de stift, där han verkat, Trier, Verden och Köln.

Broder Daniels pontifikale fick en viss spridning i kyrkoprovinserna vid Rhen. Bibliothèque municipale i Verdun äger ett exemplar, som tillhört biskopen av Strasbourg, Vilhelm av Hohenstein (1506—1541).¹⁸

I början av 1400-talet reviderades broder Daniels pontifikale av ordensbrodern Egidius av Byedborch, biskop in partibus av Rhodus i Cilicien och vigbiskop i Strasbourg 1428—1442 och i Trier 1442—1454.¹⁹ Ett exemplar av detta pontifikale finnes i Bibliothèque municipale i Cambrai. Det har tillhört Henri de Berghe, biskop av Cambrai 1480—1502 och har använts i detta stift, som tillhörde provinsen Köln.²⁰

I Bibliothèque nationale har jag läst ett annat exemplar av den reviderade editionen, som tillhört Johan av Nivelles, biskop in partibus av Siliwri i Tracien.²¹ En anteckning som berör Johannes Döparens födelsefest i Gouda²² visar, att detta pontifikale brukats i stiftet Utrecht, som också tillhörde provinsen Köln. I den reviderade editionen har prästvigningsritualet samma utformning som i broder Daniels ursprungliga version med antifonen Accipite Spiritum sanctum vid handpåläggningen, responsoriet Tollite iugum vid stolan, responsoriet Sint lumbi vestri vid kasulan och antifonen Veni sancte Spiritus, versen Infunde unctionem med sekvansen Sancti Spiritus assit och hymnen Veni creatur Spiritus i samband med smörjandet av ordinandernas händer.²³

För att återvända till prästvigningsritualet i de senmedeltida danska pontifikalena, är det tydligt, att detta är beroende av traditionen i Trier. Detta beträffande behöver emellertid ej vara direkt utan kan vara förmedlat av broder Daniels pontifikale, som i den ursprungliga eller reviderade gestalten vann en viss spridning i kyrkoprovinserna vid Rhen, en slutsats, som jag dragit i mitt ovan citerade arbete.²⁴

Sedan jag skrev detta arbete, har jag tagit del av ett par handskrifter, som ytterligare visa, hur spridd denna utformning av prästvigningsritualet var i de stora rhenska kyrkoprovinserna. I universitetsbiblioteket i Utrecht har jag läst ett pontifikale från stiftet Utrecht, i vars prästvigningsritual de karakteristiska särdragen påträffas: Vid handpåläggningen intonerar biskopen hymnen Veni creator Spiritus, vid stolan sjunges responsorium de apostolis Tollite iugum, till kasulan sjunges responsorium de uno confessore Sint lumbi vestri och smörjningen av händerna beledsagas av sekvansen Sancti Spiritus assit med versen Infunde unctionem.²⁵

¹⁸ Leroquais, V., Les pontificaux manuscrits des bibliothèques publiques de France 2, nr 227, sid. 414 ff.

¹⁹ Eubel, anf. arb. 2, sid. 248 och 311.

²⁰ Leroquais, anf. arb. 1, nr 35, sid. 102 ff.

²¹ Paris, Bibliothèque nationale ms. lat. 10576.

²² Anf. hdskr. fol. 87r.

²³ Anf. hdskr. fol. 42v, 43v, 44r.

²⁴ Den pontifikala liturgin, sid. 70 f.

²⁵ Utrecht, Universitetsbibl. ms 400, fol. 22r, 22v, 23r.

I Bibliothèque royale i Bruxelles fann jag ett annat pontifikale, även det från stiftet Utrecht, som har samma utformning av prästvigningsritualet.²⁶

Det är möjligt, att tesen, att de danska pontifikalena i fråga om prästvigningsritualet äro beroende av broder Daniels pontifikale bör modifieras därhän, att de äro beroende av traditionen i kyrkoprovinserna utefter Rhen.

Bengt Strömberg.

Änglapsalmen som Swedberg ratade.

I det allmänna medvetandet förknippas gärna biskop Jesper Swedbergs namn med tron på änglavärlden. Det sker med all rätt. Swedberg var på många sätt förtrogen med den himmelska andevärlden. I sin förkunnelse, undervisning och psalmdiktning har han gärna uppehållit sig vid Guds heliga änglar.¹

Det torde dock vara mindre känt, att Swedberg har varit med om att utmönstra en änglapsalm ur psalmboken.² Det bör kanske tilläggas, att utmönstringen skedde på inrådan av Urban Hjärne, som tydligen inte var särskilt angelägen om att behålla den i den blivande rikspsalmboken. Han ansåg den visserligen vara en psalm med uppbyggelsevärde för fromma människor, men han utdömde den som psalm i kyrkans psalmbok. Den var en "godh tröstwijsa för gudhfruchtigt folk". Eftersom psalmboken genom Swedbergs tillskyndan erhöll flera andra änglapsalmer, var kanske inte förlusten så stor. Hjärne och Swedberg hade även sina fullt förståeliga skäl för sin utrensning av psalmen "Gud skapte englarnas natur". Men den erbjuder ett intressant studium för psalmhistorikern och givetvis även för "änglaforskaren".

"Gud skapte englarnas natur" förekommer i åtskilliga av 1600-talets psalmböcker, men den tillhör inte de vanligaste psalmerna. I Amund Grefwes "Manuale eller een ny handbook" (Göteborg 1668) finns den med, men dock inte i "een fullkomligh psalm-book", som i stort sett har 1645 års psalmboks grunddisposition men avviker något i fråga om underrubriker i avdelningen om åtskilliga psalmer om allehanda nödtorfter.³ Grefwes psalmbok har nämligen ett appendix "eller andelige wijsor".⁴ Ordningen i appendixet är tämligen lika med Keyzers Manuale av 1665.⁵ I de senare i Göteborg tryckta psalmböckerna återfinns psalmen: 1670, 1672, 1673, 1679, 1682, 1689 och 1690. Även i Lars Lönbohms "En christens gyllende clenodium eller siäle-skatt" av 1683 finns den med.

²⁶ Bruxelles, Bibliothèque royale, ms. 392, fol. 24v ff.

¹ B. Wahlström, Änglapsalmerna i den swedbergiska psalmboken. Svenskt gudstjänstliv 1951, s. 16 ff. Dens., Änglarnas biskop. Provinstidningen Dalsland 30/9 1955. Dens., Under änglarnas beskydd. Karlstads stiftsblad nr 2, 1955.

² B. Wahlström, Studier över tillkomsten av 1695 års psalmbok. 1951, s. 57 not 2.

³ S. 317 ff.

⁴ S. 816 ff.

⁵ S. 454.

Psalmböcker, som förtjäna att omnämnas i sammanhanget, äro vidare Keyzers Manuale av 1675 och de följande psalmboksomtrycken 1679 och 1681. I "En ny fullkombligh psalmbok" av 1677, som var tillägnad Georg Cyllenstierna, står det bl. a. i företalet, att psalmboken "innehåller icke allenast the gamble, vtan ock så många nyije gudelige psalmer och andelige wijsor, the ther beqwäma äro til at vpwäckia en christelig andacht, förmedelst hwilken Gudh eliest mycket med-ömkande hierta kan beweeckas til at antaga vårt försvar, och vtreda oss ifrån then fahra, som wij äre omwerfwade vthi". Till dessa visor hörde tydligen "Gud skapte englarnas natur". I Ph. Kegelius' "Tolff andelige betrachtelser" av 1682 finns även den svenska psalmboken tryckt av Keyser. Även där återfinns vår psalm liksom i Keyzers Manuale av samma år, manualet av 1685, 1686, 1687, 1688 och 1690 (trol. detta tr.år), 1691, Keyzers Clenodium av 1687 och Otia sacra, som tillägnats kronprins Karl och prinsessan Hedvig Sofia, av 1691.

Det var inte blott de göteborgska och de keyzerska psalmböckerna, som innehöllo denna änglapsalm utan även psalmböcker sådana som J. G. Eberdts Clenodium av 1684, de båda trycken av 1689 och det välkorrigerade omtrycket av 1690. Den saknas inte heller i den intressanta psalmbok, som blivit upplagd av stockholmsbokbindaren Bengt Höök och som tryckts av Lars Wall 1687 under namnet "En gudelig siäls helso-brun hwar i finnes 304 gudelige psalmer och loffsånger". I den skånska psalmboken, tryckt av Vitus Haberegger i Malmö 1690, "Thet malmöiske bibliske andelige röök-altar", har man ansett, att "Gud skapte englarnas natur" borde ha sin plats. — Psalmen finns även med i den omdiskuterade Roslagskullahandskriften.

Psalmen om änglarna är inte något större konstverk. Den har sin styrka i det rent "änglafenomenologiska". Den ger en god karakteristik av änglarnas väsen, som säges vara andelig, helig och "ren oc puur".⁶ Man kan här lämpligen jämföra med Swedbergs ord om att Gud skapade änglarna till andar.⁷

De himmelska hjältarna framställas såsom kyska, "täcke" och sannfärdiga. Änglarnas kyskhet och deras könslöshet hänger samman med deras immaterialitet, som redan omtalas hos Matt. 22: 30.⁸

Änglarnas sanningskärlek betonas ofta. Heinrich Müller skriver t. ex., att varje människa har sin ängel, som är sanningskär och därför leder människan i all sanning.⁹

Till änglarnas väsen hör elden. När psalmen kallar dem i sin karakteristik för eldslågor, sker det givetvis under direkt påverkan från kända bibelställen. I uppbyggelselitteraturen framhålles även änglarnas eldsväsen.¹⁰ Marias replik till ärkeängeln Gabriel är i det sammanhanget mycket upplysande. Enligt Efram Syren skulle hon ha sagt, att Gabriel, som bar glödande kol, inte måtte bränna henne.

⁶ Citaten ske efter "Thetta å nyio oplagde manuale sveticum" tr. av Keyser 1691, s. 187 f.

⁷ Swedberg, Sanctificatio sabbati. 1734, s. 59. Dens., Gudeligit samtal. 1709, s. 751. Se även citatet från Sophia Elisabet Brenner i Swedbergs Gudz barnas heliga sabbats ro. 1710. Vinterdelen, Förmåle § 9. B. Wahlström, En författarinna från Karl XII:s tid. Provinstdningen Dalsland 3/12 1954.

⁸ Helmuth von Glasenapp, Die fünf grossen Religionen, II. 1952, s. 308.

⁹ Heinrich Müller, Geistliche Erquickstunden, I. 1666, s. 136.

¹⁰ Armdts postilla. 1885, s. 271 f. E. Louis Backman, Jungfru Maria nyckelpiga. 1947, s. 252 ff. Backmans framställning bygger i stor utsträckning på Carl-Martin Edsman, Le baptême de feu. 1940. Se vidare Backman, s. 258, 264 och 300 f.

”Du lågar . . . Du är omgjordad med glödande kol . . . O du eldvarelse.”¹¹ Det är betecknande nog en ängel, som tänder elden i den heliga gravens kyrka.¹²

Swedberg lämnar en sammanfattning av tron på änglarna som eldslågor i en av sina postillor.¹³ Han säger där, att Gud har skapat änglarna till eldslågor. Swedberg stöder sig förnämligast på Psalt. 104: 4. Änglarna uppenbara sig visserligen för det mesta i människogestalt, men deras ansikten lysa som eldslågor. Som bevis på detta anför Swedberg historien om profeten Elisa och dennes tjänare. Konungen i Syrien hade sänt hästar, vagnar och stridsfolk för att belägra den stad, där profeten och hans tjänare uppehöll sig. Tjänaren blev mycket förskräckt, men profeten tröstade honom med att de som voro med dem, voro fler till antalet än de som voro mot dem. Samtidigt bad profeten till Gud, att han måtte öppna tjänarens ögon. Tjänarens ögon blevo också öppnade, och han såg, att berget var fullt med brinnande hästar och vagnar, som skyddade Elisa. Ett annat exempel, som Swedberg åberopar sig på är Elias färd till himmelen i en brinnande vagn förspänd med brinnande hästar.¹⁴

Den mera allmänna karakteristiken ”wijse, liuflige, gode, snälle och kärilige: i klarhet, frögd och härlighet, lefwa the i all ewighet” tarvar knappast någon mer utförlig kommentar.

Änglarna ha en dubbel uppgift i sin egenskap av tjänare. De äro både Gud och människor till tjänst. Till tjänsten hos Gud hörde lovsången. Allt detta hör med till den allmänna uppfattningen om änglarnas uppgift. En av Guds tjänares uppgifter var att förmedla Guds vilja till människorna. Det ligger redan i själva änglanamnet. ”På jordenne Gudz wilia god / Vthrätta the med alfwart mod / Hos menniskior sanferdelig / Til tröst och styreikia hugnelig / Thet skedde patriarckarna / Gudz helgon och propheterna / Gudz englar vppenbarade / Hwad Gud hos them behagade.” Abraham och de tre Guds änglar, som kommo till honom för att bebåda Isaks födelse, inleda den långa raden av ”historiska” exempel. Även offerscenen från Moria berg finnes med. ”En engel honom wachtade / At han sin son ey slachtade.”

Gabriels uppenbarelse för prästen Sakarias och för den heliga Jungfrun beskrives i en och samma vers. Evangeliets beskrivning av inkarnationens under hålles sålunda samman och undgår stympning.

Änglarnas uppgift som skyddsänglar för de fromma beskrives med orden: ”Gudfruchtigt folck bewara the / Från all olycka, nöd och wee.” Efter denna allmänna presentation av skyddsänglamakten lämnas en detaljerad beskrivning på hur skyddsänglarna under historiens gång ha ingripit och skyddat de heliga. Profeten Jona frälstes ur vattnet. Lot undkom elden. Daniel undgick lejonens ”tand”. Jakob fick änglaeskort till Laban och åter hem. Ytterligare två resenärer kunde glädja sig åt änglarnas sällskap nämligen Josef på vägen till Egypten och ”vnge” Tobias till Medien ”sedan til sin fader igen”.¹⁵ Profeten Jona hör

¹¹ Yrjö Hirn, *Det heliga skrinet*. 1909, s. 272.

¹² Carl-Martin Edsman, *Påskaftonens nya eld i Jerusalem*. I. Svenska Jerusalemsföreningens tidskrift 53, 1954, s. 10. Jfr även s. 19.

¹³ Swedberg, *Sanctificatio sabbati*, s. 60.

¹⁴ Om Elisa och tjänaren se även a.a., s. 758.

¹⁵ Jfr B. Wahlström, *Att resa i änglars sällskap*. *Provinstdningen Dalsland* 20/11 1953. En rätt utförlig lista över änglavänner finnes i *Dens.*, *Änglarna i Fröskogs kyrka*. *Provinstdningen Dalsland* 18/12 1953.

inte till de vanligaste exemplen på människor, som uppenbart ha stått under skyddsänglarnas uppsikt, men Lot, Daniel, Jakob och Tobias höra däremot till de mest förekommande i dylika sammanhang. Av dessa är det väl i dag endast Jakob, som kan påräkna någon större popularitet, vilket troligen sammanhänger med undervisningen i söndagsskola och småskola. Det är då närmast fråga om änglastegen, möjligen även striden vid Jabboks vad.

Änglarna uppträda även som särskilda beskyddare och befrämjare av gudstjänsten. De bekymra sig mycket om prästerna. "Trogne herdar och lärare / Stadfästa the som pelare."¹⁶ Glädjen hos Guds änglar över en syndare, som omvänder sig och gör bättring, är ett kärt tema för många predikanter tiderna igenom.

När själen skiljes från detta livet, komma Guds änglar och föra henne hem "vthi Gudz hand". Uttrycket i Guds hand kan stundom ersättas med ytterst heterogena varianter på samma tema såsom i den himmelska brudsången, härlighetens fröjdesal.¹⁷ Det är också rätt naturligt, när det talas om paradiset som målet för änglarnas resa med själen.¹⁸ Vidare ha vi Abrahams sköte och de himmelska ladorna.¹⁹

Den sista liknelsen anknyter till den eskatologiska slutversen av psalmen "Gud skapte englarnas natur".

När Christus i sin härlighet
Skal dömma werlden alla slätt
Tå fölia och Gudz englar med
The sambla in then ädla sädh
Gif oss o Gud at lefwa så
At englarna oss älska må
Och beskydda i alla tijd
Och föra oss till Herran blijd. Amen.

Bengt Wahlström.

Kyrklig skrud och prydnad 1955.

Medan kyrkobyggandet under 1955 i stort sett legat alldeles nere, ha ett flertal kyrkorestaureringar eller renoveringar genomförts i skilda delar av landet. I några fall ha i samband härmed antikvariska undersökningar av intresse utförts. Vi ha också exempel på kyrkorum, som under 1800-talets senare del eller under 1900-talets första decennium restaurerats och som nu undergått förnyelse. Av särskilt intresse är härvid konserveringen av medeltidsmålningar, som vid tidigare

¹⁶ B. Wahlström, *Under änglarnas beskydd*. E. Louis Backman, *Den religiösa dansen*. 1945, s. 33 f.

¹⁷ D. Lindquist, *Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet*. 1939, s. 412. Joachim Lütkehan, *Förmaken på Gudz godheet*. 1662, s. II.

¹⁸ C. Fehrman, *Diktaren och döden*. 1952, s. 308.

¹⁹ Swedberg, *Catechismi gudliga öfning*. 1709, *Tilskriff* § 17. *Dens.*, *Gudz barnas heliga sabbats ro*, I, s. 735 f.

restaureringar övermålat eller eljest undergått alltför hårdhänt behandling. I en tidigare redogörelse omnämndes några Upplandskyrkor, vilkas medeltidsmålningar genom de moderna konservatorernas förfinade metoder hade befriats från övermålnings och nu framträda i förnyat och tilltalande skick. Som exempel på ett sådant renoveringsföretag kan nämnas arbetena i Spånga medeltidskyrka i Stockholm. Här hade målningarna under en tidigare restaurering blivit högst ovarsamt behandlade men framträda nu åter i skickligt återställd gestalt. I andra hänseenden kan man ställa sig mer kritisk i fråga om vissa detaljer vid senare restaureringar. Hit hör modet att giva högaltaret formen av ett bordsaltare, vilket får anses som ett alltför starkt brott mot den medeltida sockenkyrkans tradition i vårt land.

Den kyrkliga konsten har behandlats i föredrag och diskussioner vid instruktionskurser och andra sammankomster på skilda platser i landet. Som tidigare har Riksförbundet Kristlig Konst härvid gjort högst beaktansvärda insatser. Sigtunastiftelsen fortsatte under året sina konferenser för präster, arkitekter och bildkonstnärer. De diskussioner, som härvid ägde rum, blevo av stort intresse i olika hänseenden. Icke minst visade de, hur svårt det alltjämt kan vara att bland utövande konstnärer vinna förståelse för kravet, att den kyrkliga konsten bör vara fast rotad i själva den kristna uppenbarelsen och bör ställas direkt i liturgiens tjänst. Dessbättre konstaterar man också vid dessa diskussioner, att det dock finns grupper av konstnärer, som förstå de konfessionella och liturgiska synpunkterna, men alltjämt finner man dessutom en mentalitet, präglad av uppenbart främlingskap för kristen tro, gudstjänst och tradition. Några högst karakteristiska inlägg vid Sigtunakonferensen förde till torgs en diffus religiositet av närmast panteistisk karaktär, vilken uppfattades som lämplig andlig grundval för ett kyrkligt konstskapande. I sin fruktan att konstnärligt bindas av kyrkans mångsekelgamla tradition, avvisar mången konstnär även själva den kristna tron och ställer sig utanför det kyrkliga gudstjänstlivet. På detta sätt menar man sig vara modern konstutövare och företrädare för en nyorientering på den eljest stagnerade sakralkonstens område. Här är otvivelaktigt ett högst allvarligt problem, som kyrkan måste giva akt på, då det gäller nybyggnader och nya kyrkoinsredningar. Även om ingen stilriktning som sådan kan karakteriseras såsom kyrklig, finns det dock en viss anda, som man helst vill förknippa med kyrkorum och kyrkoskrud. Det finns faktiskt också vissa traditionsmoment, som det är all anledning att taga hänsyn till även vid nyskapande.

Efter arkitekttävlingen om småkyrkotyper har småkyrkoproblemet blivit föremål för studium. I Uppsala har en studiegrupp belyst ämnet från olika synpunkter och kommer även att fortsätta arbetet under instundande vårtermin. Frågan om småkyrkor är ju också högst aktuell på många håll i landet, där tätbefolkade bosättningsområden växa fram på långt avstånd från den gamla sockenkyrkan utan att något närbeläget gudstjänstrum finnes att tillgå. Teol. dokt. Per-Olof Sjögren har i sin bok *När församlingen växer*, delgivit sina erfarenheter av småkyrkoarbetet med utgångspunkt från Guldheden i Göteborg. Docent Berndt Gustafsson har i sin bok *Småkyrkorörelsen Dess historiska bakgrund*, givit en utomordentlig orientering av småkyrkorörelsen i Danmark och dess motsvarigheter i Sverige. Med hänsyn till svårigheterna att skapa kyrkor i det nutida läget är det glädjande att överhuvud något alls kan åstadkommas på området. I ett av Stor-Stockholms nya bosättningsområden har under året ett slags kvarters-

kapell uppförts i ett av de omfattande byggnadskomplexen. Detta gäller Hässelby gård i Spånga församling, där Stockholms biskop under adventstiden kunde viga ett verkligt kyrkorum för områdets nybyggare. Problemet har dock också en annan sida. Frågan om nya kyrkobyggnader är icke endast en småkyrkofråga. I Stockholms ytterområden har ett flertal nya församlingar genom delning uppstått under de senaste åren, och på många håll är församlingsdelning en fråga, som står på dagordningen. Det får icke bli så att man i dessa församlingar för överskådlig framtid binder sig genom en mer eller mindre tillfällig småkyrkolösning. Här måste det bli fråga om verkliga församlingskyrkor. Talet om att "katedralernas" tid är förbi och att småkyrkan är framtidens lösen låter bestickande, men innebär en alltför grov förenkling av hela problemkomplexet. Det är icke alldeles utan, att man skulle vilja efterlysa en "storkyrkorörelse" också. Bilden av de jättehöga massorna av hyreshus, vid vilkas fot man ser en liten träbarack av något slags Notkirchen-karaktär med eller utan kors på gaveln eller taket får icke uppfattas som en symbol för kyrkans framtida ställning i storstädernas sekulariserade ytterområden eller i välfärdssamhället överhuvud. Har man i äldre tider med knappa villkor kunnat bygga verkliga kyrkor med monumental eller representativ prägel, borde detta vara möjligt i våra egna dagar.

Under året har ett förnämligt arbete på den kyrkliga skrudens område åstadkommits. På sin 60-årsdag mottog biskop John Cullberg i Västerås av stiftets prästerskap, församlingar och kyrkobroder en ny biskopskråkla. Den nya biskopsstaven är utförd i silversmide och har till upphovsman Lars Fleming på Atelier Borgila. Verket kan karakteriseras som ett i bästa mening modernt arbete på den kyrkliga traditionens grund.

Utöver de ovan nämnda böckerna böra två större under året utkomna arbeten nämnas, P. G. Hambergs *Tempelbygge för protestanter* och Göran Lindahls *Högkyrkligt, lågkyrkligt, frikyrkligt i svensk arkitektur 1800—1950*. Det sistnämnda arbetet är av särskilt intresse för oss genom sin teckning av 1800-talets skiftande andliga rörelser om deras samband med gudstjänstrummens och kyrkobyggnadernas arkitektoniska gestaltning. Här ha missionshusen och frikyrkokapellen veterligen för första gången gjorts till föremål för en verkligt arkitekturhistorisk behandling.

Ragnar Stenberg

Svenskt kyrkokörarbete 1955.

Kyrkokörernas arbete företer en mångskiftande bild. Och detta icke blott på ett avsnitt av deras arbete. Målet för detta är väl också ganska olikartat. Det finns fortfarande kyrkokörer, vilkas hela målsättning är att ge något konsertartat genom sina framträdanden. Och man skall icke helt förkasta detta, även om det vore en urartning, om denna tendens blev allmän. De stora verken från kyrkosångens guldålder skulle kanske bli ganska mycket förglömda, om icke dessa körer tog upp dem och framförde dem. Vad här i någon mån reageras mot är sådana företeelser, som visar att en kör helt går in för sådana framträdanden.

Det stora flertalet kyrkokörer har en annan inställning och betydligt mera värdefull. De se som sin främsta uppgift att berika gudstjänsten. Att ibland större verk av ovan nämnt slag därvid sjungas torde vara det riktiga.

Kyrkokörens uppgift att berika gudstjänsten kan emellertid även den ses från olika synpunkter. Alltmer gör sig den uppfattningen gällande, att körens uppgift icke skall inskränkas till att blott sjunga en hymn efter tron. Fastmer vill man inordna dess uppgifter — ty de äro flera — i liturgiens ram. Den gamla känslan, som kanske ännu många körer och körledare har, att endast flerstämmig — helst fyrstämmig eller ännu mer mångstämmig körsång — är en uppgift för kyrkokören att ägna sig åt. De körens antal, som i deltagandet i liturgiens musik ser sin viktigaste uppgift, ökar alltmer. Ibland söker man inom kören ordna en särskild koralkör, som varje söndag kan bidra till en bättre psalmsång och livligare deltagande i mässpartierna. Ett sådant exempel, som är värt att efterlikna, hände i en kyrkokör på våren 1955, då man vid hållet sammantråde beslöt uppdelade kören i fyra grupper, som var fjärde söndag skulle ansvara för detta gudstjänstmässiga. De stora högtidsdagarna, då hela kören medverkade, blev naturligtvis undantagna. Varje grupps deltagande inskränkte sig alltså till högst ett totalt antal gånger, något som varje körmedlem mycket väl kunde anses stå ut med.

I föregående rapporter har den gregorianska sångens betydelse för ett riktigt sångsätt betonats. Här skall det ytterligare understrykas. Erfarenheten ger tydligt vid handen, att det går betydligt lättare att lära körmedlemmarna förstå riktigheten av ett mjukt sångsätt, när de stiftat bekantskap med denna sång. Vad den sedan betyder för en rätt förståelse både av det gudstjänstliga skeendet, av gudstjänstens hela väsen är också utomordentligt värdefullt.

I avsikt att göra köerna alltmer skickade att fullgöra sin uppgift anordnas varje år en mängd fortbildningskurser för körledarna, som sedan få omsätta sina nyförvärvade eller återupplivade kunskaper i körarbetet. På sina håll har man t.o.m. haft kurser direkt för köerna. Det fortsatta arbetet på detta område torde höra till det mest uppmuntransvärda.

Kyrkokörernas antal och deras medlemsantal fortsätter alltjämt att öka. I runt tal finns säkert i vårt land 25 000 kyrkokörmedlemmar. Det största flertalet — c:a 22 000 — äro anslutna till Sveriges kyrkosångsförbund.

Ett ständigt nykomponerande har under senare år ägt rum. Komponisterna har nog också i allmänhet den glädjen att se sina verk, vare sig de höra till de mindre eller de större, bestå av kantater eller ännu större verk, såsom mässor el. dyl., eller av a cappellahymner till bruk vid gudstjänsten, bli sjungna. Det är alltid vanskligt att ge sig i kast med uppgiften att nämna några särskilda komponister, som sjungas mer än andra. Ett försök skall dock göras. Det är några äldre komponister, som först skall nämnas. De utgöras av Otto Olsson och David Wikander. Det synes som om J. Morén, vilken för endast något årtionde sedan sjöngs mycket, nu kommit en smula i skymundan. Bland nyskaparna av körmusik måste sedan nämnas G. Berg, G. Thyrestam, vars mässo sjöngs vid Sjätte nordiska kyrkomusikermötet, G. Bjarnegård, som synes vara den flitigaste av dem alla, Daniel Olson, som dock icke kommit med så många nya verk under senare år. En ännu yngre falang har uppstått på sistone. Här tänker man kanske icke så mycket på vederbörandes ålder utan på den tidpunkt, då han första gången framträdde. Och här kan uppräknningen fortsättas ganska länge. Risken blir här, att någon blir bortglömd. Trösten må här vara, att fortsätter vederbörande att komponera kommer

hans namn att småningom fastna i minnet. Namn sådana som Åke Kullnes, R. Norrman, H. Hallnäs, W. Ahlén, Lars Edlund, torde höra till sådana, som i första hand skall nämnas. Den genom Stim påbörjade inventeringen av komponister av kyrkliga verk — den har förekommit tidigare också, skall helt visst ge flera namn, värda att nämna.

Att här gå närmare in på hur man komponerar eller vad man komponerar skulle föra för långt. Vare nog sagt, att nya vindar blåsa, och att många inför det nya ställer sig frågande.

Av vad här ovan nämnts torde med all önskvärd tydlighet framgå, att den svenska kyrkosångsrörelsen alltfört kan glädja sig åt framgång på snart sagt alla fronter. Det kan någon gång klagas på svårigheten av nyrekrytering till körerna, särskilt av manliga sångare. Men märkligt nog minskar icke medlemsantalet i körerna nämnvärt eller över huvud taget. Det talas också ibland om svårigheten att bilda kyrkokör på landsbygden, om flykten från landsbygden och därav följande svårigheter. Likafullt finns det i många små församlingar fullgoda körer. Och där en ny körledare ibland träder till, uppstår det märkliga, att där förut sagts, att det icke gick att bilda en kör, där uppstår en sådan.

Men givetvis måste uppmärksamheten vara riktad på detta problem. En synnerligen lovande framtidsbild ger bildandet av de många kyrkliga barnkörerna, vilka i somliga stift äro nästan lika många som de vuxnas kyrkokörer. Därifrån skall det nya tillskott komma, som i framtiden skall ge kyrkokörer i våra kyrkor. Framtiden ser ljus ut. Ansvar för att utvecklingen går åt rätt håll är dock stort. Och detta ansvar ligger i första hand på kyrkomusikerna även om prästernas del av ansvaret icke skall förtigas.

Stockholm 3 jan. 1956

Sten Carlsson.

Recensioner

Sixten Belfrage: Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. (Skrifter utg. av Vetenskaps-Societeten i Lund. 48). CWK Gleerup 1955. 263 s.

"Vida gick striden kring Sveriges härd, / frid åt Guds kyrka var kampen värd, / konungens kamp intill döden." Alla veta ju, att dessa rader i "Fädernas kyrka" syfta på Gustaf II Adolf. "Ännu i fängelsets natt och kvalm / ljöd genom gallret en kämpes psalm; / det var en svensk, som satt fången." Mindre känt är att också dessa rader i den följande strofen äga en konkret historisk innebörd: att de handla om Gustaf Adolfs halvbroder, Carl Carlsson Gyllenhielm, om hans svåra tid som krigsfånge i Polen åren 1601–1613 och om icke blott hans psalmsång utan också hans psalmdiktning. Samma år som brodern led offerdöden vid Lützen utgav Carl Carlsson, dåmera riksamiral, en bok på latin och svenska: "Schola Captivitatis eller Fängelse-Scholan", i vilken han inrymde en rad översättningar av Davids psalmer, skrivna under fångenskapen till uppbyggelse och tröst.

Om denna märkliga bok och om dess komplettering i nya upplagor samt i "Konung Davidz Psaltare" (1650) föreligger nu i docenten Belfrages bok en första grundlig och i sin grundlighet definitiv utredning. Det må sägas, att det är synnerligen glädjande, att arbeten av sådan art och kvalitet då och då kunna utkomma i vårt land. Aratals hängiven och minutiös forskning är här redovisad på ett sätt, som stämmer såväl till beundran för själva prestationen som till tacksamhet för dess resultat. Ty här upplätes ett kapitel i svenska psalmens historia, som erbjuder mängder av värderika rön och synpunkter, varjämte i helfigur framträder Gyllen-

hielms ovanligt älskvärda kristna personlighet.

Hans psalmdiktning hade alls icke den sorts originalitet, som nuförtiden begäres av religiös lyrik. I gengäld sätter den oss i vidsträckt förbindelser med den evangeliska sångens blomstring under 1500- och 1600-talen. Gyllenhielm översatte nämligen en luthersk lärds, Ambr. Lobwassers tyska translation av Cl. Marots och Th. de Bezas franska parafras av Psaltarens hebreiska text! Belfrage visar sig väl behärska hela detta sammanhang. Han skildrar den enorma popularitet, som nämnda psaltarverk med både text och melodier tillvann sig i Frankrike och sedan via översättningar hela Europa runt. Han påvisar också, att och varför detta verk emellertid kom på kant med lutheranernas åskådning; därmed förhöll sig så, att kalvinisterna Marot och Beza höllo strikt på en filologiskt ordrätt tolkning, vilket medförde, att de lämnade åsido den kristologiska interpretationen av psalmerna, medan lutheranerna å sin sida liksom Vulgata och den romerska liturgien tvärtom fordrade en sådan interpretation. Här möter alltså en högst intressant kontrovers, som ju alltjämt har aktualitet, när det gäller Kyrkans bruk av Psaltaren; 1917 års kyrkobibel övergav som bekant den lutherska traditionen, och det kan ifrågasättas, om detta var riktigt.

Lobwassers verk, poetiskt förträffligt, rönte sålunda misstro. Gyllenhielm var emellertid säkerligen omedveten om denna bibelteologiska kritik; för honom kom det an på s.a.s. den direkt religiösa läsarten. Var han icke originell som skriftställare, så fanns hos honom desto mer av ursprunglighet i själva det trosförhållande, som gjorde psalmerna så dyrbara för honom. Fångenskapen förde honom in i en personligt andlig kris, där synd och nåd, tuktan och tröst blevo för honom avgörande

och livet igenom bestående realiteter. Hans psalmarbete var icke ett ambitiöst tidsfördriv utan ett uttryck för hjärtats innersta behov. Och hans strävan att publicera det samt att senare förbättra och fullständiga det bestämdes av en önskan att så bringa Gud en tacksamhetsgård både för befrielsen ur kroppens fångenskap och för själens frälsning. Hans andliga nit genom åren är ock på andra sätt betygat, bl.a. i hans initiativ till en svensk översättning av Arndts Sanna Christendom (1647-48).

Belfrages slutomdöme om Gyllenhielms religiösa habitus torde kunna underkastas diskussion. Han tycker sig skönja samma drivkrafter, som längre fram, d.v.s. i pietismen, skulle komma att motsätta sig den "uniforma ortodoxins herravälde" och skaffa sig livsrum i mera fri och subjektiv religiositet. Men om man jämför Gyllenhielm med de karolinska krigsfångarna i Sibirien, som härvid erbjuda en ösökt parallell, så torde man finna, att den förre icke på samma sätt som de senare byggde in sin trosupplevelse i själva trons grundval, alltså icke var tillnärmelsevis så aktgivande på tron som egen inre tillhörighet, i någon mån förskjutande de rent objektiva moment, som föregå tron, utan mera på äldre lutherskt vis förtröstade på just dessa, på Guds gärningar. Att han som lekman visade ganska litet intresse för kontroversiell dogmatik utan mera vinnlade sig om "praxis pietatis" behöver icke betyda, att han i någon mer eller mindre medveten mån befann sig i opposition mot kyrkans ortodoxi. Inalles skulle vi förhålla oss mera kritiska mot det 1800-talsmässiga resonementet, att närhelst hos någon kristen i äldre tider märkes en utpräglad personlig fromhet, så skall detta drag strax anses tyda på en förtäckt eller öppen opposition mot kyrklig renlärighet.

Belfrage hör till de filologiskt och stilhistoriskt skolade litteraturforskarna, och han har därför ägnat ett specialstudium

åt Gyllenhielms versifikation. Denna undersökning är tillsynes övermåttan grundlig, men den utmynnar till sist i värdefulla iakttagelser. Gyllenhielm var icke stark i rim och rytm, men Belfrage uppvisar, att han i gengäld bemödade sig om noga stavelseräknad vers. Hans text var nämligen genomgående ämnad att sjungas — den åtföljdes ock av notskrift — och i sång märkas å ena sidan brister i rytm och rim mindre, om å andra sidan texten syllabiskt noga följer melodien, vilket i Gyllenhielms fall betydde desto mer, som han nyttjade de regelbundna franska melodier utan melismer, som hade apterats till det franska psalteriet.

Äldre hymnologer angiva Gyllenhielm som författare till ps. 26, en parafraas av Dav. Ps. 6, i karolinska rikspsalmboken av år 1695. Och ehuru denna psalms text-historia erbjuder intrikata problem, är Belfrage benägen att biträda denna attribuering. Man kunde önska, att denna psalm hade blivit behållen. J. A. Eklunds vackra allusion på Gyllenhielm i "Fädernas kyrka" är väl den enda i vår psalmbok, som så, konkret, hugfäster minnet av en äldre svensk psalmist; och därför hade det varit önskvärt, att åtminstone något specimen av just dennes hand hade inrymts i den levande psalmskatten — i synnerhet när det nu gäller en genom sina livsöden, sina skrifter och sin djupa fromhet så märklig man som kungasonen Carl Carlsson Gyllenhielm.

Bo Sture Wiking.

Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Allgemeine Enzyklopädie der Musik, herausgegeben von Friedrich Blume. Bärenreiter-Verlag, Kassel und Basel. Band IV (Fede-Gesangspädagogik).

Programenligt fortskrider utgivandet av den stora tyska musikencyklopedien, *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*

(MGG), vars fjärde band avslutats. Redan nu kan man förutskicka, att verket kommer att överskrida de planerade åtta banden. Med tillfredsställelse konstaterar man, att de längre artiklarna är försedda med styckeindelning. En kyrkomusiker läser med stort utbyte bl. a. den översikt artikeln *Gemeindegessang* ger av ett svåröverskådligt ämne. Men en sådan artikel avslöjar emellertid också verkets kanske oundvikliga begränsning — man saknar här utblickar till även andra reformerade kyrkor än Tysklands. Trots sin internationella anläggning tar MGG ibland väl ensidigt sikte på tyska förhållanden.

G. Zethelius.

Karl-Erik Forsell: Studier i Finlands svenska psalmbok av år 1943. Helsingfors 1955. 285 s.

”Att låta en psalmbok tala till en är att lyfta en sällsam snäcka till sitt öra och höra det gömda, samlade suset av ett fjärran hav ljuda.”

I förordet till sin akademiska avhandling, ventilerad vid Åbo svenska akademi under förra året, skriver Forsell ned dessa ord. Det är ganska djävt av en vetenskaplig forskare, som med sitt specimen vill vinna doktorsgrad, att ge ett så prononcerat estetiskt tilltalande uttryck plats i ingången till sin avhandling.

Den kritiskt inställda väntar törhända att saksäl skulle komma att ersättas med sköna ord och den lärda mödans segt utvunna resultat med allmänna fraser. Detta är emellertid icke fallet. Avhandlingen betygar en grundlig beläsenhet och en ingående kännedom om den hymnologiska diktningen enkannerligen i Sverige-Finland.

Men allt detta presenteras i en ytterst tilltalande språklig form, som gör läsningen till ett större nöje än vad i allmänhet akademiska avhandlingar plägar bereda.

Författaren har tagit till sin uppgift att kartlägga den sista svenska psalmboken i Finland, antagen år 1943, dess samband med den karolinska psalmboken och influenserna från Wallin samt arvet från 1886 års svenska psalmbok i Finland och slutligen resultatet av psalmboksarbetet på 1900-talet.

Med en speciell uppmärksamhet läser man författarens skildring av motståndet mot den Wallinska psalmboken. Med denna synes han äga en mycket djup förtrogethet. Här har förf. med denna översikt av kärleken till och motståndet mot Wallin givit en för svensk läsekrets lättillgänglig och belysande framställning av de olika inställningarna till Wallin, alltifrån ärkebiskop Tengström, som tänkte sig att den svenska rikspsalmboken skulle läggas till grund för psalmrevisionen i Finland och till Topelius(?), som 1849 i Helsingfors' tidningar i valet mellan den karolinska och den Wallinska psalmboken tydligen föredrar den förra ”Ty av två onda ting må man hellre välja det till formen skrovliga men till andan rena, än det till formen välhyvlade, men till anden tve tydiga.”

Avhandlingen är en vägledning in i 1943 års psalmbok och ger i slutkapitlet en inblick icke minst i den yngsta finlandssvenska diktningen, som eggat läsaren att göra sig mera förtrogen med den sång som våra fränder av samma tungomål brukar i sin gudstjänst.

A. Adell.

Corbinian Gindele: Der Vortrag deutscher Texte im Gottesdienst. Beuron, Hohenzollern. 1952, 22 s. 0: 75 DM.

Den romerska kyrkan intresserar sig alltmer för modersmålet i gudstjänsten. Det började med de gemensamt lästa ro-

senkransarna, icke alltid med tillfredsställande resultat. För att få en mera tilltalande form av liturgisk läsning på modersmålet begynte man bruka recitation på en ton, efter mönstret av de reciterade latinska gudstjänsterna. Men också detta visade sig otillfredsställande, vare sig man behandlade tyskan på samma sätt som som latinet eller försökte återge dess egenart. Svårigheten berodde på vanskligheten att finna en gemensam recitationston, som lämpar sig för de olika röstlägen, som en församlings enskilda medlemmar representera.

Häremot sätter Gindele, organist vid Beuron, det äkta naturliga föredraget: det melodiska talet, där var och en bieder på sitt eget naturliga talsätt. Här ger författaren goda anvisningar för den liturgiska läsningen i kor, som är av värde att studera också för våra förhållanden, där tidegården oftast brukas i sin lästa form.

A. A.

Johner/Pfaff: Choralsschule. 8 Auflage umgearbeitet von P. Dr. Maurus Pfaff. 1956. Friedrich Pustet, Regensburg. 340 s. Kart. 12 DM.

I nära 50 år har den av Dominikus Johner, kantor vid Beurons benediktinerkloster, utgivna stora koralskolan varit riktninggivande för utvecklingen i fråga om den gregorianska sångens praxis icke blott i Tyskland. Han har under denna tid hunnit bli något av en Magister Choralis för sin samtid. Förra året avled han i sitt kloster och hans efterträdare i kantorsämbetet Maurus Pfaff har fortsatt hans arbete icke endast inom klostret utan också som lärare för den gregorianska sångens utövarer.

Det behöves ännu mycken undervisning i detta stycke. Också inom den ro-

merska kyrkan klagas bittert över det dåliga utförandet, liksom över att den gregorianska koralen brukas så litet.

Den nya upplagan, har av Pfaff så grundligt omarbetats att den praktiskt taget är en helt ny lärobok. Sedan den sista upplagan utkom har forskningarna på detta område frambragt grundläggande nya resultat, som Pfaff inarbetat. Detta visar sig nära nog inom varje kapitel.

Det kan vara frestande att påpeka några av dessa resultat. Den stora tvistefrågan gäller rytmen. Här har trots talrika bemödanden forskningen hittills icke kommit till en allmänt antagen lösning. Medan man beträffande den gregorianska melodien gestalt kommit fram till en förhållandevis tillförlitlig form, pågår diskussionen om rytmen. Här saknas en säker och god grund. Den ekvalistiska rytmuppfattningen är den enda praktiskt möjliga. Mensuralismen diskuteras dock alltfört. Som företrädare för denna citerar Pfaff E. Jammer, som hävdar att handskrifter föreliggande från 8-900-talen i vilka koralen uppfattas mensuralt. Men vid denna tid förenklades koralrytmen och anpassades efter den musikaliska uppfattningen i Västerlandet. Ursprungligen var koralen, menar Jammer, lik den orientaliska kyrkosången med dess livliga rytm.

Ifråga om musiken till ordinariet, som visar en helt annan stil än propriumsångerna, göres det numera gällande att dessa sånger äro egentligen medeltida musik. Med undantag av ett ordinarium (XVIII) och ett Gloria (XV) äro alla sångerna framgångna ur den rika skatten av medeltida troper. I många fall är det melodier, som komponerades såsom troper och senare befriades från troptexten och skenbart blev gregorianska.

Sanctus och Benedictus bildar liturgiskt, historiskt och musikaliskt en enhet. Den nu inom den romerska kyrkan brukliga uppdelningen, förekommer första gången i Ceremoniale Episcoporum år 1600, då Benedictus, för de långa polyfona kom-

positionernas skull placeras efter konsekrationen. Detta upptogs och föreskrevs av ritkongregationen år 1921. (Till detta kan göras det intressanta påpekandet att Laurentius Petri i *De officiis* av år 1568, anvisar ett utförande, som svarar till nu gällande romerskt bruk. Han föreskriver att om prefationen skall sjungas på latin, följes den av Sanctus, men endast fram till versen: Benedictus. Därefter följa instiftelseorden och sedan dessa lästs, skall kören omedelbart uppstämna Benedictus qui venit. Detta torde förutsätta att uppdelningen av hymnen i två delar varit bruk före år 1600.)

Pfaff ägnar ett kapitel åt temat Korall och orgel och avvisar mycket energiskt bruket att ackompanjera korallen. Tydligt har han här att besegra ett starkt motstånd, förefintligt också inom de benediktinerkloster, som eljest stå såsom förebilder. Med undantag för Sanctus har korallen icke ackompanjerats före 1600. (I vår svenska kyrka näppeligen före Haeffner.) Pfaff hävdar att man knappast kan rättfärdiggöra orgelledsagningen i kulturen på ideella grunder. 1800-talet kunde icke uppfatta en melodi, naturligtvis ej heller en gregoriansk, annorledes än genom harmonikens tillsatta klangfyllnad.

Emellertid har Pfaff nödgats bifoga en uppsats om grunderna för harmonisering, som för övrigt är synnerligen intressant ur flera synpunkter. Den är dock ej författad av Pfaff.

Den nya upplagan av koralskolan framträder i en mycket vårdad form, mindre såsom en lärobok än som en lättläst och intressant översikt över den gregorianska korallen. Den som vill få en överblick över den vetenskapliga forskningens läge just nu i fråga om denna också för oss aktuella fråga, kan knappast få en bättre introduktion.

A. Adell.

Helge Nyman: Kyrkotjänarens nattvardsgång i lutherskt gudstjänstliv. Acta Academiae Aboensis, Humaniora, XXI: 4, Åbo 1955. 280 s.

Dr. Nyman, vid Åbo akademi, har med den nu publicerade undersökningen givit ett bidrag till en aktuell fråga i Finlands kyrkoliv och gudstjänstliv. Hans ärende är att utreda frågan om prästens "självkommunion", såsom termen lyder i dagligt tal. Denna fråga löstes för Sveriges vidkommande år 1929, då en uttrycklig tillåtelse gavs härtill. Uttryckligt förbud häremot har aldrig utfärdats i vårt land, även om kyrkolagens bestämmelse om obligatoriskt skriftermål tolkats såsom hinder för prästens deltagande i nattvarden. Han kunde ju ej ge sig själv avlösning.

I Finland har denna fråga ingående diskuterats utan att något positivt resultat ännu har uppnåtts. Senast debatterades frågan vid det finländska kyrkomötet år 1953, då Dr. Nyman hörde till dem, som tagit initiativet om att lagfästa prästens rätt att utdela nattvarden till sig själv. Frågan väckte gensägelse och förslag framkom att prästen skulle mottaga elementen ur en närvarande lekmans hand. Detta förslag hänsköts till kyrkolags- och handboks-kommittéerna för den nu pågående närmare utredningen.

En i högsta grad sakkunnig och omfattande utredning har nu verkställts av Dr. Nyman själv.

Han börjar sin översikt med en redogörelse för Luthers och reformatörernas syn på frågan. Luther är avgjord i sin uppfattning! "När en kyrkans tjänare delar ut sakramentet, skall han alltid själv kommunicera. Är han icke skickad att njuta därav, så är han också oskicklig att dela ut det, att döpa, predika och bedja." (Nyman s. 47). Om man principiellt bör vänta att en rätt kristen skall kommunicera i den gudstjänst han firar, bör kyrkoherden, som har ansvar såsom lärare, ledare och exempel i församlingen också känna sitt ansvar

som enskild kristen och icke ställa sig utanför kommunionen och därigenom visa förakt för Kristus, som kommer för att i nattvardens bröd och vin ge sig själv åt dem som han genom instiftelseorden kallar att komma.

Också de svenska reformatörerna förut-satte att prästen skulle kommunicera. Laurentius Petri skriver i kyrkoordningen 1571 att det är hövligt och nyttigt att den som utskiftar sakramentet till andra, också själv varder delaktig därav, och om han försummar det kommer det hans sockenfolk till förgävelse. Det betraktades som fel av de kyrkliga myndigheterna att underlåta den regelbundna kommunionen. Prästen skall vara innesluten i sin församlings nattvardsgemenskap.

Huru kom det sig att denna för reformatörerna, liksom för den urkristna kyrkan, självklara rätt, ja plikt, undandrogs prästen?

Nyman följer steg för steg utvecklingen. Individualistiska tankegångar i samverkan med det kateketiska intresset och tonvikten vid prästerskapets myndighet att kontrollera kuns-kaper och vandel i samband med nattvardsgången sprängde församlingsgemenskapan mellan präst och lekfolk. Nattvarden blev en välförvärvad rättighet för den enskilde. Även om prästen har den rättigheten, ligger det ingen vikt vid att han firar den med sin egen församling.

Den fasta förbindelsen mellan skriftermål och nattvard blir en avgörande faktor, som ställer de ensamma prästerna utanför nattvardsgemenskapan med den egna för-

samlingen. Den präst som vill begå nattvarden måste först ha avlösts av en annan präst. Detta betraktades så ovillkorligt att Göteborgs domkapitel 1831 ansåg att uttryckligt förbud mot självkommunion borde införas i kyrkolagen och brott häremot straffas första gången med ett halvt års suspension och därpå med förlust av ämbetet.

I den senare delen av sin avhandling redogör Nyman för huru självkommunionen småningom blir legaliserad form för ensamma prästers nattvardsgång. Några gånger om året borde prästen eljest med grannprästers hjälp kunna komma till skrift och nattvard, men man kunde ta saken lugnt, ty, såsom pietisten Claus Harms hävdade, det var ett fel att gå för ofta till nattvarden. Diskussionen blev allt het-sigare. König hävdade 1859 att liturgen borde kommunicera i varje gudstjänst och hålla detta för en plikt, medan Luthardt hävdade 1879 att förbudet är betingat av en följdriktig utveckling av vad som ligger i den lutherska trosuppfattningen.

Slutligt fick frågan sin lösning i Norge år 1901 och i Danmark 1909 och i Sverige som nämnts år 1929.

Ännu återstår avgörandet för Finlands del. Förvisso har Nyman genom sin avhandling givit ett sakligt starkt inlägg i debatten. Principiellt såväl som historiskt har han givit en utomordentlig vägledning, av stort intresse för den liturgiskt intresserade, också utanför de rena fackliga teologiska kretsarna.

A. Adell.

Kyrkosångens Vänner.

KSV:s centralkommitté har hållit årsmöte i Stockholm den 3 jan. under Biskop G. Auléns ordförandeskap.

Domkyrkoorganisten H. Weman höll

föredrag över gammalrytmiska koraler, varefter följde koralövning. Rektor Sahlin lämnade en rapport över Geijerskolans verksamhet, framhållande bl. a. genom-

snittsångdomens gripenhet inför den högre klassiska kyrkomusiken. Varmt rekommenderades resp. kretsar att verka för skolans planerade rikslotteri. Man beslöt förhandla med Kyrkosångsförbundet ang. en speciell KSV-spalt i dess tidskrift. Förelåg rapporter från sektionerna för körsång, kyrklig skrud och prydnad samt från orgelrådet.

Den sittande styrelsen omvaldes, bestående av herrar G. Aulén, ordf. Nygren, v. ordf. Grefberg, sekr. Karl G. Gustafsson, kassör, Åberg, bibliotekarie, H. Weman och W. Ahlén.

Stockholm, Prästgatan 18 den 24 jan. 1956.

Gabriel Grefberg.
sekr.

Strängnäs Stifts Kyrkosångsförbunds årsberättelse arbetsåret 1955.

Stiftets kyrkosångare samlades den 16-17 april i Örebro till ombudsmöte och kyrkosångshögtid.

Efter ombudsmötet hölls en musikandakt i S:t Nicolai kyrka med medverkan av Strängnäs kammarkör under domkyrkoorganist R. Norrmans ledning samt muskdir. Olof Andersson vid orgeln. Vid kyrkosångshögtiden på söndagen, även den i S:t Nicolai kyrka, deltog omkring 350 sångare som utförde en avdelning a cappella hymner under R. Norrmans ledning. Vidare utförde Långbro kyrkokör under ledning av kantor R. Thanderz några motetter och som orgelsolist medverkade muskdir. Lars Edlund.

Under året har R. Norrman hållit tre körledarträffar, en enbart för körledare och två med deltagande av körmedlemmar. Vid de träffar där körmedlemmar deltog arbetades i huvudsak på Thelemans 117 psalm, vilken förbundet skall utföra vid Rikskyrkosångshögtiden i Visby.

Anslutna 72 körer och 1346 medlemmar.

Harry Carlsson.
sekr.

Sällskapet Kyrkosångens Vänner i Ärkestiftet. Verksamhetsberättelse år 1955.

Sedan flera år tillbaka har KSV i Ärkestiftet anordnat en större kyrkomusikalisk samling vår och höst.

Vårens samling var i år förlagd till Bollnäs. Den inleddes med musikgudstjänst i Bollnäs kyrka under medverkan av Uppsala domkyrkokör.

Höstens samling hölls i Öregrund. Även där medverkade domkyrkokören, och flera upplandskörer deltog i högmässan med nattvardsgång och eftermiddagens musikgudstjänst.

KSV har ytterligare stärkts i sin åsikt, att samlingar av detta slag, då särskilt den liturgiska sången och aktionen övas, har en mycket stor uppgift att fylla.

I skrivelse till samtliga kontraktsprostar har uttalats önskvärdheten av att frågor om högmässan och liturgien i övrigt måtte bli föremål för överläggningar kontraktsvis mellan präster och kyrkomusiker. I skrivelse till stiftets teologiska råd har uttalats önskvärdheten av att vid dess samlingar måtte upptagas frågor om liturgiens anda och form liksom att vid nämnda konferenser regelbundna och rikt utformade gudstjänster måtte ingå i programmet. I skrivelse till centralkommittén har uttalats önskvärdheten av att kommittén måtte göra en framställning till redaktionen för tidningen "Kyrkosångsförbundet", att i tidningen måtte införas en månatlig "KSV-spalt".

Till Laurentius Petri-sällskapet har lämnats ett anslag kr. 300:— som bidrag till utgivande av "Breviarium lincopense".

Till tio kyrkokörer i stiftet har som gåva överlämnats två grammofonskivor av märket "Kyrkoton" med insjungningar av gregoriansk sång.

Till KSV i Ärkestiftet är vid årsskiftet anslutna c:a 170 betalande medlemmar.

Uppsala nyårsaftonen 1955.

Sture Rolfhamre.
sekr.

Arsberättelse för Kyrkosångens Vänner i Skara stift. 1955.

Vid årsmötet i Skara den 7 mars blevo räkenskaperna, som balanserade på kronor 17 951: 71 och med en behållning av kr. 14 496: 39 på revisorernas tillstyrkan godkända. Under året ha hållits liksom föregående år kontraktsdagar i många kontrakt. Präster och organister ha samlats till övningar i koralsång och liturgisk sång samt diskuterat gemensamma intressen. För att få sådana dagar i varje kontrakt ha utsänts cirkulär till samtliga prostar och ombud för KSV och Organistföreningen. — En kyrkosångsdag har hållits i Lyrestads kyrka, Skara-Lidköpingskretsen delvis förstärkt med sångare från Töreboda utförde ett antal hymner, bl. a. Schütz "Jesu sju ord på korset". — Sånggudstjänster ha hållits i olika delar av stiftet. Falköping-Skövdekretsen har utfört Buxtehudes "In dulci jubilo" och vid aftonbönen söndagens completorium. I Flistad sjöng kören passionshymner och Improperier. I Beateberg sjöngs påskhymner och i Amnehärads kyrka upptog programmet Pingst- och sommarhymner. Även utfördes Romans "Nichts soll uns scheiden" med orkester. Den 13 nov. samlades samtliga kretskörer till en konsert i Vara kyrka. Där utfördes bl. a. Widéens Requiem. Den 16 dec. sjöng Falk.-Skövdekretsen i Friggeråkers nya kyrka ett antal advents- och julhymner.

Gullspång den 31 dec. 1955.

Erik H. Cederbom.

Arsrapport från Skara-Lidköpings-kretsen av Kyrkosångens Vänner i Skara stift för 1955.

Kretskören, som haft ett medlemsantal av 40, har under året medverkat vid sju sånggudstjänster inom olika församlingar. Vid dessa tillfällen har bl. a. utförts följande:

Schütz: Vår Herres Jesu Kristi sju ord

på korset, Buxtehude: In dulci jubilo och Vad kan oss skilja från Guds kärlek, Widéen: Mässa, Juloratorium och Requiem samt hymner av Bach, Roman, Homilius, Morén, Waldemar Ahlén, Otto Olsson, David Wikander, Albert Runbäck m. fl.

Man kan med glädje konstatera, att intresset för Kyrkosångens Vänner och dess arbete är i stigande, såväl inom de egna leden som inom församlingarna.

Saleby den 2 januari 1956.

Arthur Lundin.
kretsdirigent.

Arsredogörelse från Göteborgs stiftskrets av Kyrkosångens Vänner.

En kurs i liturgisk sång för präster har hållits våren 1955 och en liknande kurs hölls under november 1955. Ledare för båda kurserna har varit musikedirektör L. Svegelius. Stiftskretsen har under året utdelat anslag till kyrkokörer med ett sammanlagt belopp av 1 800 kronor. Dessutom har bidrag givits till framförandet av Johannespassionen av J. S. Bach i Örgryte nya kyrka Långfredagen och till en kyrkomusikalisk kurs i Vasakyrkan.

Göteborg den 31 december 1955.

Nils Lindblom.
sekr.

Redogörelse från Kyrkosångsförbundet KSV i Växjö stift.

Den 28—29 dec. 1954 hölls i Växjö en instruktionsdag för präster och kantorer i liturgik och orgelspel. Som föredragshållare och instruktörer medverkade teol. lic. R. Stenberg, Lidingö, teol. lic. G. Nygren, Lund och musikdir. Ture Olsson, Växjö. Kursen var besökt av ett 50-tal deltagare, varav kantorena utgjorde det överväldigande största antalet.

Den 4—7 juli hölls i Stenbrohult en kurs, likaledes för präster och kantorer med musikdir. C. E. Rosenqvist och talpedagogen Knut Wikroth som lärare.

I samarbete med stiftets kyrkomusiker-

förening hölls i Växjö den 16–18 aug. en kurs för präster, kyrkomusiker och sångare med Bernhard Sönerstedt, domprost Hylander och kyrkoherde Josef Wahlgren som lärare.

Småland Rydaholm d. 27 dec. 1955.

Thore Hübner.
sekr.

Arsberättelse över verksamheten inom Linköpings stiftskrets av Kyrkosångens Vänner under år 1955.

Orgeldagar för präster, kyrkomusiker, kyrkorådsledamöter m. fl. har anordnats i Västervik samt i Skänninge. Härvid förekom föredrag av musikdirektör J.-H. Åberg rörande aktuella orgelfrågor, diskussioner i anslutning till föredragen, demonstrationer av S:ta Gertruds och Vårfrukyrkans orglar samt bandinspelningar från berömda orglar. Resp. dagar avslutades med musikandakt samt kompletorium.

Psalmaftnar under lektor H. Sandahls ledning har fortsatt under året.

Musikdirektör Jan Pontén har anlitats för körövning och instruktion med en delkör före kyrkosångsdagen i Finspång.

Till sång- och musikkurs, anordnad i samarbete med Linköpings stifts Bildningsförbund samt stiftets Kyrkomusikerförening i Vårdnäs ungdomsgård har utgått anslag med kronor 200:—.

För en musikcirkel samt övriga intresserade har komminister Olof Agrell på Andreasgården i Linköping hållit föredrag om gregoriansk sång med gramfonillustrationer.

Henning Novik.
Stiftskretsens sekr.

Kyrkosångens Vänner inom Lunds stift har under 1955 haft fyra styrelsesammanträden, vårmöte i samband med årsmöte den 3 maj, samt höstmöte den 14 sept.

Vid det förra talade professor J. P. Lassen, Köpenhamn, om den av honom och mag. art. Mogens Wøldike utgivna danska koralboken, och vid det senare informerade mag. Wøldike om Korsangens Problem i den Danske Kirke. Föredraget illustrerades av en ensemble ur Danska Statsradiofoniens kör, som på aftonen gav konsert i domkyrkan.

Denna konsert var avslutningen på en turné i KSV:s regi och med dess sekreterare som impressario, en turné som berört Malmö, Trelleborg, Kristianstad, Hässleholm och Lund.

Ett beaktansvärt uppslag har styrelsen kommit med under året, i det att man föreslagit övriga stiftets för kyrkomusiken intresserade sammanslutningar — Kyrkomusikerföreningen, Kyrkosångsförbundet, Bildningsförbundet — att tillsammans med KSV utse en samarbetskommitté, avsedd att på längre sikt planera det kyrkomusikaliska fortbildningsarbetet. För KSV:s sida har redan beslutats en koralveck i Båstad under mitten på augusti — förlagd till stiftsgården — samt ekonomiskt understöd till kursverksamheten m.m.

Under det gångna året har anslag lämnats till orgeldagarna i Malmö–Lund den 12–14 april, till S:t Olof Lutheran Choir från Minnesota den 23 juli, till kurs i Sölvesborg den 8–10 aug., till den danska körturén samt till stiftsgårdens kyrkomusikerbibliotek.

Nils Gust. Zettergren.
sekr.

Laurentius Petri Sällskapets sommarkonvent 1955.

Laurentius Petri Sällskapets sommarkonvent 1955.

Den 26–31 juli samlades ett 30-tal medlemmar och intresserade – från Fyen i söder till Vittangi i norr – till Laurentius Petri Sällskapets sommarkonvent, som hölls i Burträsk, en ort märkelig på mer än ett sätt. Förutom att den gav den för en sydlänning egenartade upplevelsen med ljusa nätter, fick vi här ta del av livet i en församling, där den gamla kyrkokristendomen lever och ännu i dag bär god frukt. Den nybyggda kyrkan, där vi samlades till gudstjänster och föredrag, gav ett bestämt intryck av att både arkitekt och konstnär velat och lyckats ge sitt bästa åt en bygd, rik i både materiellt och andligt avseende. Kyrkan har som sig bör en stor och god orgel, och vid den hade varje dag en ny organist ansvaret för gudstjänstmusiken. Här skedde verkligen tjänst till Guds ära och församlingens stora uppbyggelse och glädje.

Konventets program var uppbyggt kring tidegården, som sjöngs och bads framme i kyrkans kor. För att få den rätta glädjen och behållningen av sådan gemensam bön, fordras viss förtrogenhet med den. I detta syfte övades dagligen kommande dags psalmodier, hymner och responsorier,

alla underbart sköna trots viss "krokighet". Ledaren gjorde det betydelsefulla påpekandet, att man förvisso kan med god behållning deltaga i tidegården, om man ej är sångare. Man läser då högt med. Syftet är ju gemensam bön, ej konsertframträdande.

Fredag morgon firades mässa med domprosten David Lindqvist som celebrant och skriftetalare. Denne höll också ett föredrag om förbönen, där han dels gav en historisk översikt över förbörens plats i Kyrkans liturgi, dels enträget uppmanade till att taga vara på de möjligheter till förbön som vår gudstjänstordning ger oss, t. ex. förbön för sjuka från predikstolen. Om bönen handlade också två andra föredrag, nämligen kyrkoh. Adell: Kyrkans bön, samt pastor Lars Carlzon: Den enskildes bön. Dessa båda slag av bön, som oskiljaktigt lever samman i en rätt, biblisk kristendom. I samband med morgonböerna höll kyrkoh. Olaus Brännström bibelstudium: "Tre eviga frågor och den Eviges svar."

Vid årsmötet på lördag kväll där bl. a. skedde omval av styrelsen, talade Sällskapets ordf., kyrkoh. Adell: "Ur 1600-talets folkliga koralskatt." Här framhölls det gamla Kalmar-stiftets förnämliga koraltraditioner och vi fick höra prov på koral-

utformningar av kyrkoherde Leimontinus, fader till den s. k. Rappehandskriften.

På söndagen firades fullständig högmässa — en upplevelse av säreget slag: bänk efter bänk av ungdomar, unga äkta par, äldre reser sig och väntar där framme stilla på sin tur att få ta del av Frälsarens lekamen och blod. Vid en liten samvaro på kvällen avslutades dessa dagar så rika på lärdom och vederkvickelse, dagar över vilka kan sättas som motto: "Lovad vare Herren, dag efter dag bär Han oss; Gud är vår frälsning."

L. Bm.

Efter en hjertelig Indbydelse nordfra afholdt Laurentius Petri Sällskapet forgangen Aar sit Sommerkonvent i Burträsk.

Paa den, som kom den lange Vej fra et Sted sydligere end Sverrigs Grænse, gjorde selve Stedet Indtryk baade ved sin Natur og sine Indvaanere, et Indtryk der fæstede sig i Sindet med en egen Styrke under Søndagens Højmesse i den ny Kirke. Salmesangen dér vil sent gaa i Glemme!

Trods det, at Stedet for Konventets Afholdelse laa saa afsides, havde dog henved 40 Deltagere fulgt Indbydelsen; og med Selskabets Formand, Arthur Adell, som Leder, dets to dérboende Medlemmar, Gudrun Zethelius og Vivi Andersson, som Værtsfolk og Edelviks Folkhögskola som Tilholdssted — begunstiget af Vejr og Vind — var alle Betingelser til Stede for, at Samværet kunde udfolde sig til fælles Berigelse.

Ikke Stedet alene, men ogsaa de Emner man samledes om i Bibelstudium og Foredrag, saavel som Deltagerne, var medvirkende til at kaste en særlig Glans over de Dage. De ikke altfor mange Deltagere begunstigede netop den indbyrdes Kontakt, saa ogsaa Pauserne blev indholdsbestemte. Alle var saaledes lutter Øre, naar Dr. Adell i Eftermiddagspausen berettede om sine Indtryk fra den store katolske Konference i Wien (Efteraaret 1954) af, hvorledes det stod til med den gregorianske

Sangs Trivsel ud over Europa. Eller en Lejlighed, ved Aftentéen, hvor Herrerne blev rost for deres Sang. En Deltager maatte anse det for ikke helt berettiget, da Herrerne efter hans Mening sang meget forskelligartet og slet ikke anvendte nogen for den gregorianske Sang særlig fordelagtig Syngemaade. Kvindesiden havde efter sammes Opfattelse en mere homogen Klang, men maaske knap saa stor Sikkerhed. Samtalen førtes ad disse Veje ind paa Problemet "Den sungne — den læste Tidebøn", og en viss Frygt for at den sungne — skulde kommo op i et for højt Plan, saa den ikke kunde være et Menighedsanliggende, kom til Orde. Den af Menigheden sungne Tidebøn maatte være Maalet at stræbe hen imod.

Bibelstudiets Emner, de tre Spørgsmaal til Jesus "Vad är sanning", "Herre, är det allenast få som bliva frälsta?" og "Herre, huru bliver det då med denne?" ved Kyrkoherde Olaus Brännström, saavel som Foredragene, "Kyrkans bön" ved Arthur Adell, "Den enskildes bön" ved Lars Carlzon og "Förbönen" ved David Lindquist, førte Tankerne i Retning af Besindelse paa hvilke Værdier, der er os betroet i det som samlede os.

Foruden Bibelstudier og Foredrag maa ogsaa Øvetimerne nævnes. Da undertegnede for ikke mange Aar siden kom som Deltager till Konventer i Halmstad og Tylösand, forekom Øvetimerne som hele Strabadser. Der skulde naaes meget og det skulde være fint, trods den korte Tid der var til Raadighed; der blev taget om igen og slidt vældigt i det. Et Resultat blev vel allerede den gang naaet, men maaske er det først nu, det rigtigt viser sig, Resultatet af den Ildhu, hvormed der tidligere blev taget fat. Skønt der stadig dukker nye Ansigter op, betinget af Stedet hvor Konventet afholdes og Naboskab med dette, gaar Øvetimerne stadig friskere; der kræves stadig mindre Slid, der bliver, synes det mig, stadig mere Tid til Kommentarer, og Jordbunden er velberedt til at optage i sig

hvad der — undertiden med rund Haand — strøes ud af Guldkorn.

I Tilknytning til Aarsmødet, der bl. a. drøftede Stedet for næste Aars Sommerkonvent, holdt Sällskapetets Ordförande Foredrag om Rappheandskriftet. Det blev et ganske overordentlig interessant Indblik i Tiden omkring dets Affattelse, i hvordan Musiken til Brug i Skole og Kirke udefra er blevet ført til Landet og arbejdet af lokale Sagkyndige, som dels har sat deres Præg paa Overleveringen, dels har bidraget personligt med nyt værdifuldt Melodistof. Udgivelsen af det maa imødeses med Glæde.

Ethan Rosenskilde Larsen
Organist & Kantor ved
Sct. Olai Kirke, Helsingør.

Laurentius Petri Sällskapet.

Styrelsen sammanträdde i Stockholm den 13 februari, varvid ordförande och övriga funktionärer omvaldes.

Rörande årsurkunden meddelades att inledningen till den s. k. Rappheandskriften, författad av kyrkoherden, Teol. lic. Jan Redin förelåg tryckfärdig och att hovintendent J. Kroon, Malmö, svarar för fotostateringen och tryck av själva urkunden.

Registret till Breviarium lincopense, som

pastor Karl Erik Wallin håller på att utarbeta, skall föreligga nästa år. Begäran om anslag till detta arbete skulle ingivas.

Nytryck av småskrifterna av Bo Giertz (Vårt andaktsliv) och O. Hartman (Att bedja Guds ord) förelågo.

Den av kassören upprättade kassatablån företeddes. Medlemsantalet hade stigit till 224 (1952: 160). Försäljningen av tidigare utgivna urkunder har nu fortgått, så att endast högst obetydliga restupplagor kvarstå. De hittills utgivna delarna av Breviarium lincopense (innehållande själva urkunden fullständigt) kostar 75 kr. Kostnaden för breviariets utgivande har uppgått till 21 702:— kr.

Om sommarkonventet beslutades att detsamma skulle förläggas till Ransäter, efter inbjudan från Geijerskolan. Tanken på att förlägga den till Mainau visade sig ej realiserbar. Tiden för sommarkonventet blir 31 juli—5 augusti. Vid samma tillfälle sammanträder arbetsutskottet för samarbete mellan de evangelisk lutherska kyrkorna, som bildades i Amsterdam sistlidna höst. I anledning härav skulle något föredrag även ägnas frågan om detta internationella arbete, liksom också frågorna om internordiskt samarbete om möjligt skulle upptagas.

Ordf.

Laurentius Petri Sällskapetets medlemmar.

Musikdirektör E. Abrahamsson, Barnhemsgatan 27, Mölndal.

Abt-Herwegen-Institut (Archiv für Liturgiewissenschaft) Maria-Laach über Andernach / Rh, Tyskland.

Komminister Andreas Adell, Prästgården, Simontorp.

Kyrkoherde Arthur Adell, Söderköping.
Studeranden Bo Adell, Mjärdevigatan 11, Malmslätt.

Fru Malin Adell, Söderköping.
Komminister Olov Agrell, Finspång.
Doktorinnan Maja Ahlberg, Traryd.

Diakonissan Ingrid Alfredsson, Göteborgsvägen 103, Sävedalen.

Musikdirektör Folke Alm, Varberg.

Kyrkoadjunkt Harald Andersson, Östra Sjukhuset, Malmö.

Kyrkoherde Herman Andersson, Söderby, Roslagsbro.

Kantor Joel Andersson, Skillingaryd.

Komminister Olle Andersson, Hunnebergsgatan 10, Linköping.

Kantor Reinhold Andersson, Harplinge.

Fil.mag. Vivi Andersson, Burträsk.

Kyrkoherde Johan Andreasson, Getinge.

- Kyrkoherde Martin Angser, Höckerstad.
Kyrkoherde I. Arild, Ljungby.
Domkyrkoorganist Gotthard Arnér, Gröndalsvägen 58 Stockholm SV.
Biskop Gustaf Aulén, Otto Lindblads väg 17, Lund.
- Benediktinische Monatschrift,
Abtei Beuron, Hohenzollern.
Pastor Andreas Bengtsson, Tranås.
Kantor Emil Bengtsson, Kvidinge.
Pastor Karl-Olof Berglund, Ludvika.
Stiftsadjunkt Karl Johan Bergström, Kusmark.
Kantor E. Bern, Ödeshög.
Bibliotheca Vaticana, Roma, Italien.
Kyrkoherde Gustaf Bjarnegård, Läckeby.
Läroverksadjunkt C. J. Bjurström, Vintervägen 21, Solna.
Kyrkoherde Sven Björck, Bodafors.
Björck & Börjesson AB, Drottning. 62, Stockholm C.
T.f. Kyrkoherde E. Björlander, Stenkyrka.
Kyrkoherde Anders Block, Sprängkullsg. 5, Göteborg C.
Musikdirektör Bertil Blomberg, Uppfartsvägen I A, Ludvika.
Intendent C. G. Blomberg, Nyköping.
Kantor Marcus Bolin, Vårsås.
Borgs Kyrkoråd, Norrköping 5.
Henry Bradshaw Society (The Rev. B. J. Wigan) East Malling Vicarage, *Maidstone*, Kent, England.
T.f. Kyrkoherde Fr. Brunius, Vireda.
Dr phil. Fr. Buchholz (Elisabettenstift), Darmstadt, Tyskland.
Bureau Liturgique, Abbaye du mont César, *Louvain*, Belgien.
Musikstuderande Eskil Burman, Råppe.
Kyrkoherde E. Byström, Råneå.
Kyrkoadjunkt Lars Byström, Pajala.
Musikförläggare Erik Börjegård, Furuvägen 11, Sundbyberg.
Kantor Birger Börjesson, Västerlösa.
Pastor Lars Dahlström, Vårgårda.
Kontraktspastor G. A. Danell, Tidaholm.
Disponent N. Danielsen, Uddeholm.
Musikdirektör Lars Edlund, Östergatan 41, Södertälje.
- Direktör Pehr Edwall, Samarithemmet, Uppsala.
Kantor Maja Ekstedt, Hishult.
Med. doktor Einar Erici, Sveavägen 31, Stockholm.
Musikdirektör Eric Ericson, Björnkärrvägen 30 Enebyberg.
Musikdirektör Rut Ericsson, Stocksund.
Musikdirektör Birger Eriksson, Sveagatan 12, Umeå.
Musikdirektör K. E. Eriksson, Lillängsgatan 4, Enköping 1.
Kyrkoadjunkt Sven Franzén, Råvekärrens prästgård, Mölndal.
Teol.stud. Carl Gösta Frithz, S:t Johannesgatan 11, Uppsala.
Lektor Emil Färnström, Nässelstigen 5, Lidingö 1.
Biskop Bo Giertz, V. Hamngatan 17, Göteborg.
Kyrkoherde David Glimborg, S. Bryggaregatan 7, Norrköping 2.
Pastor Hans Glimborg, Rönö.
Stiftsadjunkten Göran Greffbäck, Klingsbergsgatan 48, Norrköping.
Kantor K. G. Gustafsson, Gökhem.
Musikdirektör Harald Göransson, Stockholmsvägen 115, Lidingö 1.
Musikdirektör Edvin Haglund, Myntgatan 12, Jönköping.
Bokhandlare Allan Halldén, Vimmerby.
Pastor Alrik Hammarén, S:t Olai, Nyköping.
Direktör O. Hartman, Sigtuna.
Domkyrkosyssloman Ove Hassler, Ågatan 61, Linköping.
Kyrkoherde Axel Haerberger, Vretstorp.
Pastor Ingvar Hector, Stockaryd.
Diakonissan Maj Hedbäck, Björkallén 1, Norrköping.
f.d. Kyrkonotarie G. Richard Hedmark, Hattmakaregatan 25, Gävle.
Prosten Teol.dokt. A. O. T. Hellerström, Bellmansgatan 15, Stockholm.
Studierektor Gösta Herthelius, Nockebyvägen 85, Bromma.
Pastor Arne Hjelmqvist, Vadstena.

- Kantor Gunnar Hjorth, Mariannelund.
 Komminister Gustaf Hollmer, Stegeborg.
 Komminister Torsten Holm, Oskarsparken 7, Örebro.
 Kyrkoadjunkt L. M. Holmbäck, Follingbo, Visby.
 Pastor Ragnar Holte, V.D.M., Järmbrogatan 52 A, Uppsala.
 Kyrkoherde Östen Hårdh, Björklinge.
 Pastor Alf Härdelin, Björkvik.
 Kansliråd Sture Idar, Ringen 3, Stocksund.
 Pastor teol.lic. Jacob Jacobsson, Lagerbrings väg 82, Lund.
 Pastor Bror Jansson, Mariagatan 7 A, Lund.
 Musikdirektör Henrik Jansson, Sala.
 Pastor Per Janzon, Maria Prästgårdsg. 14, Stockholm.
 Diakonissan Anita Johansson, Solhem 3, Örby, Kinna.
 Docent Hilding Johansson, Fjeliavägen 33, Lund.
 Köpman Svenning Johansson, Centralaffären, Kalix.
 Kyrkoadjunkt Folke Johnson, Box 684, Övertorneå.
 Musikdirektör Inga Johnson, Väröbacka.
 T.f. Kyrkoherde Bengt Ingmar Kilström, Fittja Prästgård, Örsundsbro.
 Kantor Wilh. von Knorring, Fläckebo.
 Docent Sigurd Kroon, St. Tomegatan 8, Lund.
 Friherre Claes Lagerfelt, Duseborg, Gammalkil.
 Kantor Anna Larsson, Janstorp, Slimmingeby.
 Komminister Nils S. Larsson, Hultsfred.
 Laurentiistiftelsen, Nilstorpsvägen 2, Lund.
 Komminister Sven Lennermark, Täby, Söderköping.
 Teol.stud. Göran Lewin, Lindvägen 15, Lerum.
 Pastor Gunnar Lignell, Regementsgatan 29 A, Malmö.
 Kantor Hans Göran Lilja, Folkungagat. 6, Växjö.
 Kyrkovaktmästare Thure Liljedahl, Mössbergsvägen 31, Bromma.
 Kontraktsprost Torsten Lind, Skärplinge.
 Professor Andreas Lindblom, Skansen, Stockholm.
 Rektor Thord Lindell, Vadstena.
 Komminister Erik Lindgren, Herrestad.
 Kyrkoadjunkt Lars Lindhagen, Sturev. 48, Enebyberg.
 Pastor Gustaf Lindman, Spaldingsgatan 7, Göteborg.
 Teol. stud. Bernt Lindqvist, Ö. Slottsg. 58, Uppsala.
 Linköpings Domkapitel, Linköping.
 Linköpings Stifts och landsbibliotek, Linköping.
 Kantor Paul Littorin, Byringe.
 Musikdirektör Olle Ljungdahl, Wibelig. 14, Karlstad.
 Fil. doktor Bo Lundgren, Karlskronav. 45, Johanneshov.
 Musikdirektör Per Lundgren, Johan Skyttes väg 230, Älvsjö.
 Kontraktsprost Simon Lüders, Strängnäs.
 Teol. o. fil.kand. Gunvor Lundquist, Hantverksgatan 80, Stockholm.
 Pastor Rolf Lyshöi, Örebro.
 T.f. Komminister Inge Löfström, Igelösa, Örtofta.
 Tjänsteman Lennart Löthner, Geijersg. 54, Uppsala.
 Revisor Einar Mattsson, Tjallevägen 3, Djursholm 2.
 Fil.lic. Ingmar Milveden, Sotenäsvägen 16, Sävedalen.
 Professor Carl-Allan Moberg, Walleriusvägen 9, Uppsala.
 Ragnar Mörling, Kungsgatan 22, Karlstad.
 Kantor Judith Nihlen, By, Åsa station.
 Kyrkoherde Eric Nilsson, Atvidaberg.
 Hjördis Nilsson, adr. okänd.
 Pastoratsadjunkt Sture G. V. Nilsson, Vikingstad.
 Kyrkoherde Gils Olsson Nordberg, Riala.
 Kontraktsprost Arvid Nordin, Strålsnäs.
 AB Nordiska Musikförlaget, Box 16358, Stockholm 16.
 Kyrkoherde J. Norgren, Kalix.

- Fru Dagmar Norrby, Box 767, Älvsbyn.
Kantor Henning Novik, Sturefors.
Komminister Nils Nyström, Påskallavik.
Förste bibliotekarie Bror Olsson, Sölveg.
8, Lund.
Disp. Sven Håkan Ohlsson, Lund.
Fritz Olofsson, Solgatan 45 A, Uppsala.
Eskil Osterman, Eskilsgatan 62 E II,
Eskilstuna.
Kantor Lars Magnus Oxelgren, Gustaf
Adolfsgatan 25, Skövde.
Kyrkoherde Evert Palmer, Jakobsgatan 2,
Stockholm.
Fru Karin Peters, Broddesongatan 26,
Halmstad.
Sogneprest Ende Petersen, Oksbøl, Nord-
borg, Danmark.
Murare Josef Pålsson, Kvidinge.
Kyrkoherde Jan Redin, Långasjö.
Kyrkoherde Gunnar Rosendal, Osby.
Komminister Gunnar Rosenlundh, Arje-
plog.
Komminister Cösta Rudéus, Karlstad.
Kyrkoherde Ivar Rudmark, Frödinge.
Musikdirektör Gustaf Ruuth, Sjövägen
22 A, Västanfors.
Rektor Ingvar Sahlin, Ransäter.
Kantor S. E. Sallerfors, Drev.
Domprost teol.dr. Ola Schalin, Borgå,
Finland.
Pastor Eric Segelberg, Villavägen 3, Ny-
köping.
Kyrkoherde Claës Setterdahl, Kvarsebo.
Komminister Tord Sjöberg, Bredbyn.
Kyrkoherde Tore Sjöblom, Halmstad.
T.f. Kyrkoherde Eskil Sjöden, Syninge.
Kyrkoadjunkt teol. dr. Per-Olof Sjögren,
Dr Hjortsatan 6 A, Göteborg.
Kyrkoadjunkt Lennart Sollersten, Kol-
mårdsgatan 30, Norrköping.
Kantor Emanuel Stenlund, Box 596,
Boliden.
Musikdirektör Bertil Stoltz, Oxtorgsgatan
14 C, Eksjö.
Pastor Carl Strandberg, Malma Stensväg
12, Uppsala 10.
Kyrkoadjunkt Ove Swenje, Sturegatan 1,
Malmö.
- Pastor Hans Svensson, Knaby.
Arvid Svensson, Granlisten, Fjärås.
Fru Karin Svensson, Alpgatan 28, Växjö.
Kyrkoadjunkt Uno Svensson, Box 30, Bro-
mölle 2.
Läroverksadjunkt Gustav Swahn, Västra
gatan 64, Kungälv.
S:t Laurentii Kyrkoråd, Pastorsexpedi-
tionen, Söderköping.
Pastor Lennart Tibell, Södertälje.
Pastor Gustaf Twegner, S:t Larsgatan
38 B, Linköping.
Törnfalls pastorsämbete, Almvik.
Rev. Wiebe Vos, Pastorie Mensingewee,
Groningen, Holland.
Fil. mag. Finn Viderö, Skovvej 19 I, Gen-
tofte, Köpenhamn, Danmark.
Västra Ny Pastorsämbete, Medevi.
Teol. dr. Bengt Wahlström, Prästgården,
Fröskog.
Fröken Margit Wahman, Norralundsgatan
39, Norrköping.
Kyrkoadjunkt Karl-Erik Wallin, Karls-
hamn.
Folkskollärarinnan Svea Wallin, Yngve
Östbergs väg 32, Simrishamn.
Fru Ulla Werner, Östra Tullgat. 7, Malmö.
Kyrkoherde Gottfrid Westholm, Furing-
stad.
Pastor Bengt Westholm, Malfors, Ljungs-
bro.
Kantor Sven A. Wessman, Viby, Mantorp.
Komminister Sture Wiking, Söderköping.
Fru Selma Wiklund-Norstrand, Rådmans-
gatan 67, Stockholm.
Komminister Nils Wikman, Harestad.
Rektor Gunhild Wikmark, Rödabergs-
gatan 8 III, Stockholm Va.
Leg. Läk. Torsten Wikström, V. Boule-
varden 25, Kristianstad.
Kyrkoherde Sven P. Wretblad, Norsborg.
Musikdirektör Rune Wählberg, Jokkmokk.
Pastor Ragnar Värmon, Vintrie.
Värö folkbibliotek, Väröbacka.
Värö kyrkokör (musikdir. Inga Johansson)
Väröbacka.
Västerås Stifts- o. Landsbibliotek, Västerås.

- Västra Hargs Pastorsämbete, Västra Harg.
Biskop T. Ysander, Linköping.
- Musikdir. teol. kand. Gudrun Zethelius,
Edelviks folkhögskola, Burträsk.
- Musikdirektör Jan Håkan Åberg, Ljura-
gatan 30 C, Norrköping.
- Kyrkoherde Kuno Åberg, Vittangi.
- Århus Statsbibliotek, Århus, Danmark.
- Örebro Stadsbibliotek, Örebro.
- Sogneprest Dag Monrad Møller, Oure
Fyen, Danmark.
- Professor Arthur Carl Piepkorn, Concor-
dia Theological Seminary Saint Louis 5,
Missouri, U S A.
- Kyrkoherde Sigurdur Pálsson, Hraungerdi,
Selfoss, Island.
- Organist Ethan Rosenkilde-Larsen, Gl.
Hellebackvej 17, Helsingør, Danmark.
- Res.kap. Agnar Sandvik, Riddervoldsgaten
19, Trondheim, Norge.
- Vegard Skånland, Klassisk Institutt,
Oscars gate 30, Oslo, Norge.
- Kantor Gunnar Ahlskog, Vasaesplanaden
4, Helsingfors, Finland.
- Organist Harald Andersén, Pohjologatan
47 G 73, Helsingfors, Finland.
- Kantor Holger Forsström, Annegatan 14 G,
Helsingfors, Finland.
- Organist Reidar Lindström, Runebergs-
gatan 55 B, Helsingfors, Finland.
- Professor Aarno Maliniemi, Malmgatan
18 E, Helsingfors, Finland.
- Teol. dr. Helge Nyman, Biskopsgatan
14 H, Åbo, Finland.
- Organist Ilmari Nyman, Sjtöullsgatan 11
& 13, Helsingfors, Finland.
- Prosten Alvar Nyqvist, Kyrkoesplanaden
7, Vasa, Finland.
- Kyrkoherde Folke Palmgren, Minervag.
6, Helsingfors, Finland.
- Director Gustaf Pettersson, Sjtöullsgatan
4 B 16, Helsingfors, Finland.
- Professor W. A. Schmidt, Aningaisgatan 3,
Åbo, Finland.
- Pastor Bruno Westerlund, Bangatan 21 B
2, Helsingfors, Finland.
- Det Kgl. Bibliotek, Christiansgade 8,
Köpenhamn.
- Bayerische Staatsbibliothek, München.

DETTA NUMMER INNEHÅLLER

Kyrkoherde *A. Adell*, Söderköping: Internationellt samarbete i fråga om kyrkomusik.

Domprost *D. Lindquist*, Härnösand: Apostladagarna i Stockholm.

Kyrkoherde *B. Strömberg*, Paris: Prästvigningsritualet i Skandinavien.

Komminister *B. Wahlström*, Fröskog: Änglpsalmen som Swedberg ratade.

Komminister *R. Stenberg*, Lidingö: Kyrklig skrud och prydnad 1955.

Kantor *S. Carlsson*, G:la Uppsala: Svenskt kyrkokörarbete 1955.

Recensioner: S. Belfrage, Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet (B. S. Wiking).

Die Musik in Geschichte und Gegenwart (G. Zethelius).

Karl-Erik Forsell: Studier i Finlands svenska psalmbok (A. Adell).

Corbinian Gindele: Der Vortrag deutscher Texte.

Johner-Pfaff: Choralschule (A. Adell).

Helge Nyman: Kyrkotjänarens nattvardsgång (A. Adell).

Kyrkosångens Vänner.

Laurentius Petri sällskapet.

UNIV. BIBLIOTEKET

- 5. JULI 1956

LUND

NYARE SVENSKA ORGELKOMPOSITIONER

<i>Gustaf Carlman:</i>		Preludio e Fuga	4:—
Fantasia gotica	4:—	Toccata — Aria pastorale —	
Fantasia ostinata	6:—	Ciacona	14:—
<i>Lars Egebjør:</i>		<i>Yngve Sköld:</i>	
Choraliter	12:—	Preludium och fuga h-moll ..	2: 25
<i>Åke Kullnes:</i>		<i>Gunnar Thyrestam:</i>	
Tre orgelkoraler	6: 50	Psalmus vespertinus	3:—
<i>Henry Lindroth:</i>		Toccata och fuga	8:—
Tre passionskoraler	4:—	<i>Valdemar Söderholm:</i>	
<i>Jacob Nyvall:</i>		Sonatin	5:—
Toccata och fuga c-moll	9: 50	Toccata C-dur	3: 80
Jesus är min hägnad, koralpartita	2: 75	<i>Waldemar Ahlén:</i>	
<i>Hilding Rosenberg:</i>		Allegro festivo	3:—
Fantasia e Fuga	7: 20	Sursum corda	2:—

Regeringsg. 35 - Stockholm Tel. 23 11 15

OLOF HAMMARBERG

ORGELBYGGARE

GÖTEBORG V

Tel. 291260

DESIDERATA

Tidskrift för Kyrkomusik och Svenskt Gudstjänstliv

årg. 6 (1931) april, juli—aug., dec.; årg. 8 (1933) samtliga nummer.

Ev. anbud å de sökta numren mottages tacksamt av

RUNE FERNOLD

Lindgatan 11, Uppsala

Ny bibeledition

Bibel med register

över bibliska namn, ord och uttryck

Gleerups förlag har under de senare åren nedlagt mycket arbete för att åstadkomma en ny studiebibelupplaga, värdig i utstyrelse, praktisk i format, hållbar vid flitig användning samt dessutom för att underlätta sökandet efter ett visst bibelord försedd med register. Den nya bibeln föreligger färdig sedan några år.

Den utmärker sig bl. a. genom:

- Vacker och värdig typografi av bokkonstnären *Harry Kumlien*
- Ny, tydlig, lättläst stil
- Format något större än Gleerups bibel nr 2, varigenom bokens tjocklek kunnat avsevärt minskas
- Kraftig och hållbar inbindning
- Ordförklaringar och sakupplysningar, svenska kyrkans predikotexter, kartor till bibliska historien, m. m.
- Luthers företal till Gamla och Nya testamentet, Psaltaren och Pauli brev till romarna
- Nytt, värdefullt *register över bibliska namn, ord och uttryck*, utarbetat av docenten, teol. och fil. d:r *Gösta Rignell*.

Bibeln nr 3

(helt ny utgåva med register)

Beställ-
nings-
beteckn.

Sidans format 135×195 mm. Tryckyta 115×177 mm.

- A. Styvt svart, rött *eller* blått klotband, pressning, sprängt snitt.
- B. Styvt svart klotband, pressning, rött snitt.
- C. Mjukt svart klotband, rött snitt *eller* mjukt rött *eller* blått klotband, vitt snitt.
- D. Mjukt svart klotband, skimmersnitt.
- E. Mjukt svart skinnband, skimmersnitt.
- H. Mjukt rött chagrinband, skimmersnitt.

Prislista sändes gratis på begäran.

CWK GLEERUP, LUND